

ERDÉLYI MÚZEUM

XIX. kötet.

1902.

VII. füzet.

A székelyek történelmi intézményeiről.*

(Első közlemény.)

I.

A régi Erdélyt alkotó három „nemzet“ között diplomatikus sorrendben második volt a „székely nemzet.“

A székely nemzet külön egyediség volt, ha tán nem is eredetét, de főképpen ősi alkotmányát, történelmi fejlődését, köz- és magánjogát s honvédelmi intézményeit illetőleg. Ezt vallják régibb és újabb történetíróink, ezt bizonyítják a történelmi hiteles adatok. Ebben a székelyek történetének kutatói között nincs lényeges eltérés; a vita több mint száz év óta főként a székelyek eredetének kérdése körül forog, a mi véglegesen máig sines eldöntve.

A végletek úgy állanak egymással szemben, hogy a hagyományokat követők szerint a székelyek Attila Erdély bérezei között visszamaradt hunjainak ivadékai; a hagyomány történelmi hűségét el nem ismerők szerint pedig szent László vagy utódai által a keleti határszélre telepített határőrök.

A két véglet között több régibb és újabb elmélet keletkezett a székelyek eredete felől. Van a ki az *avarok*, olyan is, ki az *eszegel-bolgárok*, más a *besenyők*, ismét mások a magyarokhoz esatlakozott *kabarok* ivadékainak tartják a székelyeket s van, a ki a hun birodalomhoz tartozott magyarok s mások, kik az Etelkőzből egyenesen átjött magyarok ivadékait látják bennök.

Végleges ítéletet még nem mondhatunk az eredet kérdésében; nem is tartoznék ide annak fejtegetése; de egyet mintegy a végletek középutján megállapíthatunk, hogy a székelyek történelmi és jogi intézményei régibbek, mint az 900 éves magyar királyság alkotmánya, köz- és magánjoga s némi tekintetben a vezérek korabeli törzs- és nemzetségi rendszert tükrözik vissza.¹

* Felolvasás a székely congressuson Tusnádon 1902. aug. 28-án.

¹ Szabó Károly: „A régi székelység“ előszavában.

Ezen az alapon tömörül a székelység s ezen épül fel társadalmi, jogi és hadi szervezete s lesz belőle a magyar nemzetnek egy külön sarjadéka: a székely nemzet.

Annyi bizonyos, hogy a székelység, ha eredetére nézve nem is volt külön nemzet (mert a mondai alapon hagyományossá vált hun eredet nem bizonyítható): azzá vált intézményei, független sajátos önkormányzata, köz- és magánjogi rendszere és honvédelmi szervezete alapján. Azt mondhatnók, hogy a székelység jogilag, társadalmilag, történelmileg és politikailag egységessé vált s így nemzetté fejlődött intézmény volt. Nem az eredet kérdése a székely történelem lényege, hanem a székelység történeti hivatásának miként való betöltése. Ez lehet a székelység jogos büszkesége, ez az utódoknak megbeesülendő erkölcsi öröksége.

A székelyek valódi története ott kezdődik, a hol a hiteles történelmi adatok kezdenek megszólalni. A Székely Oklevéltárnak eddig megjelent hét kötete 1211-től 1750-ig m. e. 2000 oklevelet tartalmaz, a mely megvilágítja a székelyek sok százados valódi történetét s reflex fényt vet a régebbi multra is.

Az első ilyen fénysugár a székelység ősi társadalmi és jogi szervezetére, a végleges letelepedés előtti törzsszerkezetre vetődik.

A nemzetségi és törzsszerkezet, melyet a királyság megalkotása a magyarság közt megszüntetett, a székelyek között még a XVI. század folyamán is fennállott s a hivatalok viselése ezek szerint változott.

Verbőezi Tripartituma (Pars III. tit. 4.) szerint: a *székelyek kiváltképpen való nemessék* . . . és ezeknek mindenestől fogva külön törvények és szokások vagyon, hadi dolgokban bölesek, kik örökségeket és tisztet nemzetségre és nemzetségeknek ágazatjára osztanak köztek.¹ Névleg is ismerjük azokat a nemeket és ágakat, melyek a XVI. században a Székelyföldön még nyilvántartattak. Hat nem és 24 ág váltakozott egymás után évenként a székely főtisztségek, a hadnagyság és bíróság viselésében.

A nemzetségi szervezet ily soká fenmaradásából jogosan következtethetjük, hogy a székelyek letelepedése Erdélyben abban az időben történt, midőn a törzsszerkezet még fennállott.

¹ Az 1611. debreczeni kiadás magyar fordítása szerint 456. l.

A betelepedés nem egyszerre történt, első (mint később is „*anyaszék*“) Udvarhely lehetett. A megszállott területet eleinte közösen birták a „nemzetségi földközösség“ alapján, úgy hogy nemzetségek és ágak szerint osztották fel magok közt a földet, illetőleg legelőket. Miután a földművelésre tértek át s falvakat alkottak, a nemzetségi földközösség helyébe a falvak szerinti földközösség lépett, a mi fenmaradt egészen a XIX. századig. E szerint a falunak (ném mint jogi személynek, hanem a lakosok összességének) közös földbirtoka volt, melyet évenként, vagy nagyobb időközökben felosztottak a falu lakosai között mívelés ezéjából. A felosztás sorshúzással történt, mit régi magyar kifejezéssel „nyilvánás“ vagy „nyilvetés“-nek mondván, a kisorsolt földet is *nyilföldnek*, „nyilas“-nak „falu nyilá“-nak nevezték.¹

Ilyen közösen birt nyilföldről, forgó nyilakról, földosztásokról a XVI. sz. elejétől (1514.) a XVIII. sz. végéig (1796.) vannak adataink a Székelyföldön.

A marosvásárhelyi országgyűlés 1554-ben azt határozta, hogy „minden ember, ki falu nyilát bírja, (egy) forintot adjon“ rendkívüli adó fejében.

1570. táján írják egy períratban: „Az falu kételen tartozott nyilat adni kinek-kinek az ő conditiója szerint. Egy közlőfőnek is két annit kellett az falu földében adni, mint egy parasztnak, az főembernek annál is többet.“ Marosszéken még 1795-ben is „a közhelyek fel szoktak osztatni... oly formában, hogy jobbágyos nemes embernek adnak 4 nyilat, a szabad székelynek 2 nyilat, a darabontnak és jobbágyinak 1 nyilat. A nyilakat esztendeig vagy több esztendeig bírják, de örökséggé nem válik. Csík-Gyergyó Kászonszékben „a nemesi rend 2 részt, a lófő és darabonti egy részt, a parasztok pedig félrészt kaptak.“ Ugyanúgy Aranyosszékben.³

Nemcsak a falvaknak, hanem a székeknek is volt közös birtokuk. Ilyen volt Aranyosszékben Bogát pusztja, mely hosszában fél, szélességben negyed mérföldnyire terült el, s melyek jóminőségű

¹ A sorshúzás úgy történt, hogy a földeket apró papirszeletkékre írták s úgy húztak azok közül. Ilyen „*nyil*“-aim vannak 1614-ből, 1671-ből.

² Székely Oklevéltár. II. 283. l.

³ Tagányi Károly: A földközösségről. M. Gazdaságtört. Szemle I. 216. l.

szántóföldét és rétjét a körülötte fekvő nyolcz székely falu használta, mint „közönséges szabad“ földet az első foglalás ősi jogán még 1828-ban is. Ilyen közös szék birtok volt a marosszéki „Szék-havas;“ a gyergyai u. n. „Közrez“ stb.

A közös birtokon kívül jókorán magán birtokok is keletkeztek a Székelyföldön. „Mind szegénynek, mind gazdagnak szabad volt irtani, az községnek is,“ írják 1570-ben.¹ Az ilyen irtványok magán birtokká váltak. A primoroknak és lófőknek állítólag „a nyilföldeket örökbe adták“ a XVI. században, míg a községnek (a köz székelyeknek) csak haszon élvezetbe.² A magán birtok, úgy látszik, már a XVI. században nagyobb részét tette a művelhető területnek s minthogy ez a főrendek és lófők tulajdonába volt s a közszékelynek nem igen volt magán birtoka: a XVI. században már nagy volt a vagyon különbség és aránytalanság a három székely rend között. A harmadik rend, mely a nyilföldekre volt utalva, elszaporodván, szegénységre jutott s lassanként szabadságát is elvesztette. Némelyek, hogy a közterhek viselésétől, főkép a hadfölkelés kötelezettségétől szabadúljanak, önként jobbágságra kötelezték magukat, a primorok magán birtokára telepedvén, mint „földön lakók.“ A nagy tömeg a gazdasági és politikai elnyomatás ellen előbb törvényes uton, a székely önkormányzat jogkörében kísérlette meg a reformálást; majd fegyveres kézzel, forradalmak által próbált sorsán javítani; de gyökeres orvoslást nem ért el.

E társadalmi, gazdasági és politikai átalakulás a XVI. sz. folyamán ment végbe s az 1562. év (a székely fölkelés, leveretés és új rendszabályozás ideje) forduló pont a székelység történetében.³

Lássuk mik voltak addig a híres székely szabadság fő alkotóelemei s minő változást szenvedett akkor a székelység jogköre.

II.

Személyes szabadság.

A székelyek személyes szabadsága azon alapúlt, hogy mindannyian *kiváltságos nemesek* voltak, a magyar nemesség jogait élvez-

¹ Sz. Okltr. II. 283. 1.

² Sz. Okltr. II. 283. 1.

³ Ld. Connert János jeles doctorátusi értekezését: A székelyek intézményei 1562-ig.

ték, sőt még azon felül is voltak különös jogaik és kiváltságaik. A nemesi szabadsággal járt a *jogegyenlőség*. Valamiként a magyar nemesség minden rendű és rangú tagjára nézve sarktétele volt, hogy — Verbőczy szerint — „nemességekre és jószágokra való képest egyenlő szabadságok és méltóságok vagyon és az urak közül is egyiknek sincsen nagyobb szabadsága, mint akármely nemes embernek és ez okon ugyanazon egy törvénnyel és azon szokással élnek“¹: úgy a székely nemesi szabadság is egyenlő volt jogilag, mondhatnók elvi szempontból. A nemességi szabadság egyenlősége mellett azonban a székelység között is megvolt az osztálykülönbőség, miként a magyar nemesség is különbözött „méltóságokra és tisztekre való képest.“

A székelység közt birtokarányukhoz képest három rend keletkezett s alakult ki már a XIV. században: az *első*k vagy *főemberek*, *főnépek* (primor), a *lőfők*, *lúfejek* (primipilus) és *gyalogok*, darabontok (pedites, pixidarius) rendje. Főember az volt, a ki nemcsak maga személyesen szolgált a hadban, hanem birtokarányban „ki 3 lóval, ki négygyel, ki öttel“²; a lőfő lovon, a gyalog gyalogosan szolgált. A főnép és lőfő jóformán minden hadakozásban részt vett, mint a nemesség, a gyalogok fejenként ritkán mentek hadba, csak az ország szüksége szerint „vagy ötöde, vagy harmada.“³

A három rend nem volt zárt testület, egyibkől a másikba lehetett emelkedni, vagy alászállani, a vagyon emelkedésével vagy apadásával.

Mind a három rend tagjai általánosságban nemesek voltak. I. Ferdinánd király erdélyi biztosai jelentése szerint: a székelyek mind nemesek és adómentesek.⁴ Oláh Miklós szerint „mindnyájan nemeseknek kívánják magokat tartani, . . . közöttük a legkissebbnek ugyanazon szabadsága van, mint a legnagyobbak.“⁵ Verancsics szerint: az évi adózástól tökéletesen mentesek és szabadok.⁶

¹ Verbőczy Decretum juris Consuetudinarii debreczeni 1611. kiadás 34. l.

² Székely Okltr. II. 163.

³ Székely Oklevéltár II. k. 283. l.

⁴ Székely Okltr. II. 100.

⁵ Oláh: Hungaria et Attila 195. l.

⁶ Verancsics művei I. k. 144. l.

Tulajdonképen ugyan *nemes*-nek csak a főrendűeket nevezték¹; de a többiek is nemesi jogokkal éltek s a két alsóbb rend sem engedett nemességéből. Udvarhelyszék közönsége „úgy mint armalista, donatarius, primipilus és darabont egyenlő nemességű székelyek“ 1763-ban protestálnak a szék előtt a „libertinus, ingnobilis és más efféle nemes székelekhez illetlen titulusok“ ellen, „melyekkel illetlenül ruháztatnak, ... a mérges mirigygyel járó halálnál keservesebb neveket nem szenvedhetvén.“ Magokat a főnemeseknél (primoroknál) „alább való, de nemességben egyenlő gradusban levő“-nek nevezik, minthogy nemesi szabadságuk egy fundamentumon épült“²

A székely szabadság valóban eredetileg egy és ugyanaz volt mind a három rendre nézve, csak a hadkötelezettség módjában és a tisztségek viselésének jogában volt különbség főember, lófő és közsékely között. Személyes szabadsága eredetileg a harmadik rendbelinek is ugyanaz volt, mint a két első osztálybelinek. És ezt a székely nemesi szabadságot nemesak otthon élvezték, hanem az is, ki a Székelyföldről elköltözött. Nagy Lajos király 1346-ban a Szaboles vármegyébe telepedett Sényői Pálnak kétségbe vont székely szabadságát ítélettel biztosítja. Az 1555-iki székely jogszabályban is olvassuk, hogy „Székelyföldről ha ki akart menni, szabad volt mindenkor. Valamely székely szolgálni akart menni (t. i. hadseregben), bár más országban is, szabad volt szolgálni menni.“³

Ez a székely szabadság és jogegyenlőség azonban az idők folyamán változást szenvedett. A birtokviszonyok különbözősége társadalmi különbséget idézett elő s az ezzel járó hadi szolgálat különbözősége átalakító hatással volt a jogviszonyra is. A székbeli hívtalok viselésének joga már korán a két első rend hatalmába került. A két legfőbb hívtal, a mely jövedelemmel járt, bizonyos lófőse-

¹ Simon székely ispán a XIV. sz. végén „*nobilibus viris senioribus ac toti communitati Siculorum*“ ezimezi levelét. Sz. Okltr. IV. 9. Ferdinánd biztosai szerint: *Siculi in communi omnes sunt Nobiles, ... sed distributi in tres ordines, quorum precipui sunt, vocantur Nobiles.*“ Sz. Okltr. II. 100. — Az 1555-iki „*municipalis consuetudo Siculorum*“ szerint: Székelyföldön a nemesek között való jegyruha 24 frt., a lófő székelyek között való jegyruha 12 frt., a darabont székelyek között való jegyruha 6 frt., a paraszt székelyek között való jegyruha 3 frt.“ Sz. Okltr. II. 125.

² Jakab E. és Szádeczky L.: Udvarhelyvármegye története 505. l.

³ Székely Okltr. II. 124.

gekhez (birtokhoz) volt kötve, melyek adás-vevés tárgyát is képezték. A harmadik rend a hivatalviselésből kiszorúlt és sokféle jogtalanságot szenvedett már a XV. században. Hunyadi János kormányzósága alatt már szükséges volt a régi székely jogokat átvizsgálni és oklevéllel biztosítani. Mátyás alatt a főemberek és közsékelyek éles viszályban állanak egymással. A főbbek ugyanis Kézdi, Orbai és Sepsi székben sokféle módon elnyomták a közsékelyeket és kiforgatták régi jogaikból. Ezek e miatt fellázadtak elnyomóik ellen és panasszal fordultak a királyhoz, a ki megkönyörülvén rajtok s elnyomatásukon, intézkedik a régi jogok visszaállításáról. E végett az erdélyi vajda s egyszersmind székely ispán, mint a király által kiküldött bíró, gyűlést tart Zabolán s a három szék régi törvényeit és jogait megvizsgálván, azokat megújítja, írásba foglalja.

A zabolai gyűlésen a közsékelyek szabadságukat biztosítani igyekeznek a főemberek elnyomása ellen. Végeztetett, hogy a köznép ne legyen alávetve a főbbeknek s szolgaságra ne kényszeríttessenek, hanem szabadon költözködhessenek bárhová s állhassanak bármely főember védelme alá. A köznép az előkelőknek szántani, kászálni, aratni nem köteles. Elhatározták, hogy a mint Kézdi széken van, úgy Sepsi és Orbai széken is tizenkét esküdt választassék, fele a főnépek közül, fele a közsékelyek közül a bírászkodásra. Az esküdtszéktől Udvarhelyszékre, onnan a székely ispánhoz, végül a királyhoz lehessen felebbezni. Ha valamelyik esküdt évgzések ellen működnék, s valakinek jogát tudatosan elrejtene, vagy meghamisítaná, megbizonyíttatván, a rendek egyező határozata szerint megérdemli, hogy megnyuzassék és bőre szalmával kitömessék. Hitelező adósát a székekben a bírák előtt perelje és zálogolja, ne önhatalmúlag. A székbíró három lovasnál többel ne szállásolhasson el közöttük, és csak egy helyettest tarthasson, ne többet. Ha valaki a községet az előbbi szolgaságba hajtani akarná, az esküdtek adják tudtára a székely ispánnak s ez az olyanokat fő és jószágvesztéssel büntesse kegyelem nélkül. Végül, ha valaki a székely község ellen viszsza vonást, viszályt, egyenetlenséget szítana: fő és jószágvesztéssel sujtassék és hítlenségben marasztaltassék el s minden jogát elveszítse. A főbbeknek a viszály idején (tempore prenarratae gverrae) a köznéptől elvett javai három nap alatt adassanak vissza, szédült

vagy felégetett házaik szent János napjáig építtessenek fel a köznép által, hűtlenség terhe alatt.¹

E nevezetes oklevélből kitűnik, hogy a főnépek annyira elnyomták a közszekelyeket, hogy ezek önvédelemből erőszakra vetemedtek, raboltak, égettek s lerombolták a primorok házeit. A királynak kellett intézkedni s az ő rendeletére a vajda mint székely ispán lép közbe s erdélyi nemesekkel, az összes székely székekből összehívott főemberekkel s a forrongó három szék főnépeivel és közszekelyeivel tartott gyűlésen tart vizsgálatot, revideálja a székely jogszokásokat s tesz igazságot és alkot törvényezikket a főnépek és község számára.

Ezek az artikulusok azonban nagyobbrészt csak papíroson maradtak s a harmadik rend sorsa mindinkább sulyosbodott.

II. Ulászló gyenge kormánya alatt az elnyomatás s a székelység sanyargatása általánossá vált.

Báthori István erdélyi vajda és székely ispán valóságos zsarnoka volt a székelyeknek. Ez a féktelen olygarcha, a ki Mátyás halála után olyan királyt akart, kinek üstökét a markában tartsa, Ulászlót semmiben sem véve, embertelen kegyetlenséggel zsarolta Erdélyt s főkép a székelyeket. Nyíltan hirdette, hogy ő örökös vajda Erdélyben s annak, a ki ellene a királyhoz akar folyamodni, két feje legyen, hogy ha az egyiket elveszti, elővehesse a másikat. Különösen a jogaira és önkormányzatára féltékeny székelység ellen dühöngött, főembereiket kínoztatta, ölette, számkivetette; házaikat leromboltatta, a népet elnyomta, zsarolta, Udvarhely vára építésénél közmunkára kényszerítette.

A székelyek végre fellázadtak a kegyetlen zsarnok ellen. A hét szék közönsége a királyhoz intézett folyamodványában elősorolja a vajda túrhetetlen zsarnokságát, egyebek közt, hogy „közénk mint ellenségre erős sereggel jött és közülünk sok ártatlant megöletett, megvakíttatott, másoknak házeit romboltatta le, nejeiket, lányaikat kifosztatta, minden vagyonukat, javaikat elvitette . . . A mit soha sem hallottunk, közöttünk kastélyt építtetett, hogy abból bennünket elnyomhasson és rabolhasson . . . Soha ilyen elnyomatást nem szenvedtünk . . . Mikor közöttünk volt, azt mondogatá, hogy jobb volna,

¹ Sz. Okltr. II. 82—86. l.

ha a Székelyföldön бүдös дögök hevernének, mint hogy székelyek lakjanak, mert felségednek semmi hasznót, sem szolgálatot nem teszünk“ . . . Kérik azért, hogy a király tekintse meg nagy elnyomatásukat és tegye le a vajdát, mert ha ott marad, inkább kibujdosnak az országból, mintsem tovább тұrjék zsarnokságát.¹

A székelyek midőn ezt a király elé terjesztik, egyszermind fegyverre keltek a vajda ellen. (1492. decz.) A király a székelyek kérését teljesítette: 1493 elején Báthoritól a vajdaságot elvette és másra ruházta.² II. Ulászló azzal is megmutatta később a székelyek iránt jóindulatát, hogy 1499-ben a háromrendű székelyek részéről bemutatott régi szabadalmaikat és jogszokásaikat tartalmazó cikelyeket megerősíti és kiváltságlevél alakjában kiadja.³ Ez főkép önkormányzatukat biztosítja s megállapítja hadkötelezettségük módzatait, az adómentességet, s az u. n. ökörsütést stb.

III.

Adómentesség; ökörsütés.

A székely nemesi szabadság legföltettebb joga volt az adómentesség.

A székelyek adómentesek volt egész a XVI. század derekáig. Adófizetéssel épűgy nem tartoztak, mint a magyar nemesek. A pénzbeli adózás helyett azonban egy különös adónemet honosított meg közöttük a jogszokás, a mit *ökörsütés* néven ismerünk. Természetben való önkéntes adózás volt ez, a mi az idők folyamán rendessé vált. Ez abból állott, hogy a király koronázása, házassága és trónörökös születése alkalmából minden telek után egy-egy ökröt adtak a királynak, a mit, minthogy az ily ökrökre bélyeget sűtöttek (a szék kezdőbetűjét,) ökörsütésnek neveztek.

Erről az első adat a XIII. század derekáról szól.⁴ Viszont a székelyek adómentességét már egy 1301-iki kiváltságlevél emlegeti.⁵ Mátyás király 1473-ban mondja, hogy „a mi híű székelyeink örök

¹ Székely Okltr. I. 272.

² Sz. Okltr. III. 124.

³ Sz. Okltr. III. 138.

⁴ 1256-ból és 1263-ból. Sz. Okltr. I. 13–14.

⁵ Sz. O. I. 30–31.

időktől fogva semmiféle pénzfizetéssel nem tartoznak, hanem csak önkéntes és készsleges ajándékkal a király házasságának és fiaik születésének örömnünnepére.¹ Bonfini azt mondja, hogy a székelyek a szabadságot annyira szeretik, hogy készebbek lennének halált szenvedni, mint adót fizetni. Csak kéréssel és a király kegyével bíráttak arra, hogy Mátyás királynak némelykor házanként egy-egy ökröt adjanak.²

Mátyás király idejében tehát még ez az adó is önkéntes (spontanea) és készsleges adomány (prompta oblatio) volt.

II. Ulászló 1499-iki kiváltságlevele is hangsulyozza, hogy „a székelyek minden adófizetéstől mentesek, mint igaz nemesek“, csupán egy-egy ököradással tartoznak minden telek után a király koronázásakor, első házasságakor és első fia születésekor.³

Ulászló kiváltságlevele azt is megmondja, hogy az ökörsütés helyére felhajtott ökrökből a székely felét magának kiválasztotta s a másik feléből választott egyet a király embere.

Ezt sem szívesen fizették a székelyek. A XVI. század elején midőn Tomori Pál mint fogarasi várnagy Ulászló rendeletére az ökörsütésre 500 lovassal Marosszékre ment, a székelyek ellentállottak s Tomori seregét megverték.⁴

Még a XVI. sz. derekán is megvolt az ökörsütésnek önkéntes jellege, a mennyiben azt a székely nemzetgyűlésen kérni kellett és az határozott felette és a behajtás módja felett.⁵ A behajtás úgy történt, hogy minden közsékely felhajtotta minden ökrét (eskü alatt) a végrehajtók elibe s a kinek pl. négy volt, kettőt előbb kiválasztott magának s a másik kettőből a király embere választott egyet. A kinek két ökre volt, azokat összezsapták más hasonló két ökrös gazdáival s ezek közösen választottak ki kettőt s a király embere a más kettőből választott egyet. E szerint minden negyedik ökör lett a királyé.⁶

¹ Sz. Okltr. I. 220. 1.

² Bonfini hist. 1774. kiadás. 108. 1.

³ Sz. Okltr. III. 140—141.

⁴ Oláh: Hungaria et Attila 196. 1.

⁵ „De modo exigendi concluditur cum ipsis in congregatione eorum generali, in qua signatura boum petitur et decernitur“. I. Ferdinánd biztosai jelentése. Sz. Okltr. II. 100.

⁶ Ugyanott 101.

Ökörsütéssel, úgy látszik, csak a közszekelyek tartoztak. II. Ulászló privilegiuma szerint „a székely község minden egyes telek után fizetett egy ökröt“.¹ Ferdinánd biztosai határozottabban jelölik meg, hogy „a székelyek harmadik rendje“ tartozik az ökörsütéssel.² Az első két rend, a főemberek és lófők tehát nem tartoztak ökörsütéssel.

A közszekelyek is iparkodtak kivonni magokat az adófizetés ezen neme alól az által, hogy a főnépek és lófők „földönlakó“-ivá tették magokat. „Az a rossz szokás s az ökörsütésre igen káros visszaélés honosodott meg köztük — írják Ferdinánd biztosai 1552-ben — hogy a székely nemesek és lófők a közszekelyek közül sokakat, kik ökörsütéssel tartoznának, kivonják ez adó alól, azzal az ürügygyel, hogy az ő földükön laknak, tehát az ő jobbágyaik.“³ Így az ököradó a XVI. században a régebbinek egy harmadára szállott alá. Ferdinánd biztosai szerint: „mondják, hogy hajdan egy-egy ökörsütésnél 36—40,000 ökröt hajtottak fel, most alig 12,000-et fognak tudni felhajtani, mert a tehetősebb székelyek a szegényebbeket jobbágyaikká tették s az adó alól kivonták. Ezeket *földön lakó székelyeknek* nevezik, a mi merő visszaélés s az urak hatalmának növelésére s a királyi jövedelem csökkentésére van kitalálva“.⁴ Ebből kitűnik, hogy a székely jobbágyok az u. n. „földönlakók“ nem fizették az ököradót; de az is, hogy a közszekelyek közül sokan, hogy a közterhek viselésétől meneküljenek, földesúri hatalom és védelem alá adták magokat. A szegénység sokakat a szabadság önkéntes feláldozására készítetett.

I. Ferdinánd 1554-ben megerősítette a székelyek régi szabadságait és adómentességét, kikötvén azonban a szokásos ökörsütést. Ez 1555-ben végre is hajtattott s az egész Székelyföldön a király számára 3805 ökröt juttatott s néhány százat a szék kapitányai, bírái s a király emberei számára.⁵

Ez volt az utolsó ökörsütés a Székelyföldön.

¹ Sz. O. III. 141.

² Sz. O. II. 109.

³ Sz. O. II. 101.

⁴ Sz. O. II. 98.

⁵ Sz. Okltr. III. 309.

Az ökoradót lassanként a pénzbeli adó váltotta fel. Erdély különválása az anyaországtól, fejedelemséggé alakulása s a török adó nagy terheket rovott a kis országra, a miért a székelyeket is adó alá vonni igyekeztek az országgyűléseken. A székelyek vonakodtak, de végre is engedniök kellett. Fráter György, Izabella alatt Erdély kormányzója „különféle fogásokkal és mesterkedésekkel arra kényszerítette őket, hogy részint a török adó rovására, részint a királynénak adandó pénzsegélyre bizonyos összeget fizessenek, miből régi szabadságuknak és nemességöknek igen nagy sérelme történt”.¹ Az 1545-iki tordai országgyűlés adót vetett a székelyekre is, mert „mindnyájuké a haza, tehát terheit is egyenlően hordozza mind a három nemzet”.² De a székelyek egy része felkelt a rovók ellen s a végzést végrehajtani nem engedte.³ Az 1554-iki m.-vásárhelyi országgyűlés végzése szerint minden székely, a ki a falu nyilföldjében részes volt, vagy hat forintot érő lábas barma volt, egy forintot fizetett. Régi lófő, ki nem Lajos király halála óta lett azzá, nem fizetett adót, úgy az igazi földönlakó sem.⁴ Az adót tehát csak a szabad közsékely fizette.

De ez még csak rendkívüli adó volt. János Zsigmond már állandó adófizetést kívánt a székelyektől. Az 1558-iki tordai országgyűlés kimondotta, hogy a székelyek és szászok egyenlő terhet viseljenek a nemesekkel (t. i. magyarokkal), de a főemberek, lófők és ezek zsellérei (a földönlakók), a kik nem szabad székely földet mívelnek, adómentesek.⁵ A székelyek adója 12,000 frtra rovatott, melyből egy-egy közsékelyre 1 frt 50 pénz jutott, holott a magyarok egy-egy porta után csak 1 frtot fizettek. Ennek az volt az oka, hogy a főemberek nem igazi földönlakókat is mentesítették. A közsékelyek a súlyos teher miatt panaszt emeltek a fejedelemnél, a ki nyomozást és lustrálást rendelt el s biztosokat küldött az egyes székekbe, hogy számlálják össze a falvakban a portákat s írják össze a közsékelyeket, földönlakókat és szolgálakat. Ez ellen a szé-

¹ Ferdinánd privilegiumában 1555. Sz. O. II. 112. Szabó Károly fordítása szerint: A régi székelység. 191. l.

² Erd. O.-gy. Eml. I. 217.

³ Ugyanott 226. és Sz. O. II. 74.

⁴ Sz. Okltr. II. 108.

⁵ Erd. O.-gy. Eml. II. 91.

kely urak felfolyamodtak a fejedelemhez, a ki azonban nem engedett, s kijelentette, hogy a lustrálásra ők adtak okot, de biztosítja a régi főembereket és lófőket, hogy ők jövőre sem fognak adó alá vettetni, s hadakozásra tartatnak fenn.¹

A székely köznép rendes adófizetés alá vettetésével nemességének legfőbb kiváltságát vesztette el. A székely szabadságszeretet nem nyugodott ebbe belé s 1562 tavaszán fegyverre keltek elnyomók: a főemberek és a fejedelem ellen; de a lázadás leveretett s rajtok is beteljesedett a vae victis (jaj a legyőzötteknek!) A székelyek felkelése után Segesvárt 1562 jun. 20. tartott országgyűlés aztán új rendet teremtett, a mely a székelyek közjogát egészen átalakította.

János Zsigmond ez országgyűlésre meghívta a székely főnépeket és lófejeket fejenként, a község közül pedig minden székéből tizenhatot, hogy megértvén a támadás okát, a közbékét jövőre biztosítsák. A fejedelem a székek részéről beadott folyamodványokból megértette, hogy „a sok nyomoruságok, kételenségek és erőszak, kiket a főnépek az községen míveltenek, az támadásnak okot adtanak“. Jövőre tehát végezték, hogy megszűnjék a székelyek ama kiváltsága, hogy jószágaikat még felségsértés esetén sem veszthették el: ezentúl ők is, mint a nemesség, hűtlenség esetén fő- és jószágvesztéssel is büntetessenek. A főnépek és lófők szabadon éljenek, mint a nemesek, de földönlakóik a községgel együtt adózzanak.

A két első rend tehát elvesztette jobbágsága adómentességét.

A harmadik rend pedig elvesztette szabadságát s a fejedelem jobbágyaivá lettek. „A székely község — úgy mond a törvény — a mi szabad birodalmunk alatt legyen, kiket sem az főnépek, sem senki bántani ne merjék, sem semmi szolgálatra ne kényszerítsék.“² Ez annyit jelentett, hogy a közszékelyek a fejedelem jobbágyaivá váltak s földjük koronajózággá, kiterjesztvén azokra a jus regiumot.

A székely köznépet a fejedelem 1566-ban tömegesen jobbágyul adományozni kezdte ama székely főembereinek, a kik a felkelés elnyomásában segédkeztek.³ Így a közszékelyek nagy része

¹ Sz. O. II. 151.

² Sz. O. II. 162—163. l.

³ Sz. O. II. 208.

székely jobbágygyá lett. Kivételt képezett Aranyos-szék, melynek közszékelyei a hat más székely szék felkelése alkalmával a királylyal tartott s ezért régi szabadságaik élvezetében hagytattak.¹ Az el nem adományozott közszékelyek egy részét a fejedelem kiválogatta puskás gyalogokúl („vörös drabant“) a hadseregbe.

A székely szabadság elvesztése nem hagyta nyugodni a székelyeket 30—40 évig. Minden kedvezőnek mulatkozó alkalommal megkísérlik visszavívni elvesztett szabadságukat. Ez a remény vonzza őket Báthory István ellen a lázadó Békes Gáspár seregébe, mely a szentpáli csatában vereséggel végződik (1575.); ez lelkesíti őket később Báthory István lengyel király muszka hadjárataiban (1579—81); a szabadság visszaállításának ígérete viszi őket tömegesen Báthory Zsigmond zászlai alá 1595-ben s lelkesíti Oláhországban a törökök ellen vívott diadalokra. A remény mindannyiszor csalódássá vált s az elkeseredés a század végén véres bosszúban tört ki. A szolgaság jármát meggyűlölt székely köznép engedett a ravasz oláh vajda „vitéz“ Mihály felhívásának (1599), tömegesen kelt fel és segítette győzelemre a kalandort s a menekülő fejedelmet, Báthory Andrást, székelyek verték agyon a csík-szent-domokosi hegyekben.

Az erdélyi rendek végre belátták a méltatlanságot, a mi 1562-ben a székelyekkel történt és az 1601-iki kolozsvári országgyűlésen visszaállítják az 1562 előtti állapotokat: a székely szabadságot. Báthory Zsigmond ennek alapján kiváltságleveleket osztogat a székely székeknek s a népet kiemeli a pór és nem nemes állapotból, melybe — úgy mond — az idők jogtalansága miatt jutottak, dieséri a havaseli (1595.) hadjáratban tanúsított vitézségüket, melylyel megmutatták, hogy „még megvan fegyvereikben az ős hunn erő és diesőség“, felszabadítja az adófizetés alól s igazi szabadosai sorába iktatja, megerősíti őket régi szabadságaikban, jogot adván arra is, hogy a nemesek közül élükre kapitányt válasszanak, de kiköti, hogy aztán jól felfegyverkezve jelenjenek meg minden hadjáratban. Végül békére és egyetértésre inti őket a nemesekkel, kiknek adják meg a kellő tiszteletet s viszont ezek is velök testvériesszeretettel bánjanak.²

¹ Sz. O. II. 232. I.

² Sz. O. IV. 152. Csíknak, V. 168. Maros székeknek.

1602-ben Básta cs. tábornok a Székelyföld lakosságát felesketteti a császár-király hűségére. Felesküdték 9439-en, melyből volt „nemes ember“ 162, lófő 2172, drabant 630, szabad székely 5637, jobbágy 838.¹

Nagyon jellemzetes számok, mert mutatják a rendek számarányát, főember (a kiket most már egyedül neveznek nemesnek) 2%, lófő 23%, drabant (gyalog puskás, veres drabant) 7%, szabad székely 60%, jobbágy 8%. A székelység egy negyede tartozott tehát a két első renchez s közel háromnegyede a községhez. A székelységnek tehát több mint fele vettettett szolgálásra 1562-ben s szabadult fel ismét 1601-ben s így lett belőle „szabados,“ t. i. szabad székely.

A szabadsághoz azonban, hogy azzal élni tudjunk, anyagi jólét is kívántatik. Ezt a sovány Székelyföld akkor sem bőven nyújtotta. A hadviselés terhei pedig súlyosak voltak s így a szabad székelyek egy része visszavágyódott a földönlakó jobbágyságba, kiknek nem kellett katonáskodni. A főemberek és lófők szívesen édesgették őket pártfogásuk alá. Ezt a visszaélést Bethlen Gábor orvosolja 1622-ben, mert — úgy mond — „nagy fogyatkozása vagyon az országnak abból, hogy a székelységnek nagy része a zászlók alól jobbágyságra kötötte magát, látva azt, hogy sokkal jobb állapotja vagyon a jobbágyságnak közöttük hadakozásnak idején.“ Bocskai fejedelem óta, úgy számították, hogy 6000 székely lett önként jobbágygyá. Bethlen azért külön íratta a Mihály vajda betörése (1599) előtt volt ősjobbágyokat s ezeket meghagyta adómentességükben, a később jobbágygyá váltakat adó alá vetette.²

Az erdélyi fejedelemség végéig nagyobb jelentőségű változás aztán nem történt a székelység összességének társadalmi és politikai szervezetében. A fejedelemség után Erdélynek a magyar királysághoz visszakerülése, a gubernium kora új korszakot nyit meg a székelyek történetében is.

De mielőtt erről szólanánk, vessünk egy pillantást a székelység még egy-két főbb kiváltságára, s hadkötelezettségére.

¹ Sz. O. V. 220.

² Sz. O. IV. 212, 215.

Szentmártoni Bodó János.

(Első közlemény.)

A XVII. évszáz nagy európai háborúk korszaka. Ezekből a háborúkból a kiesiny, de független Erdély ugyanesak kivette a maga részét, de épen e véres harcok közepette zendülnek meg a béke, a munka költőjének énekei.

Szentmártoni Bodó János valóban a munka költője. Élete külső körülményeiről vajmi keveset tudunk. Nevéről következtetve szentmártoni származású. Csík-Szentmárton s a szomszédos Csíkfalva és Buzaháza (Maros-Tordam.) a katolikus „Szentföld“ közetlen közelében ma is nagyrészt unitárius. De hogy mikor született, nem bírom megállapítani. A *Kalmároknak dicséreti*-ben volna valami fogantyú. De mindjárt is a markunkba szakad. Ott mondja, hogy nem érdekből ír, zengvén a kalmárok dicséretét:

Én nem vagyok kalmár,
Elmém nem is ott jár,
Hogy arra szert tehessek,
Mert üdöm három tiz,
Tőlem elfolyt, mint víz,
Inas de mint lehessek?
Nem tudom különben,
Tudatlan kezemben
Lótót is mint vehessek?

Más műveinél mindig megmondja költőnk a végső versszakban, hogy melyiket mikor írta. Itt azonban — sajnós — elhallgatja. A munka 1690-ben jelent meg, a mikor Bodó kétségkívül már rég meghalt. Hiszen bizonyos, hogy már a XVI. évszáz végén született. Nem valószínű, hogy 90 évet s ennél is többet élt volna az — úgy látszik — gyakran betegeskedő költő. Nekem különben nagy gyanúm van, hogy ez a *kései* kiadás nem első kiadás. Még inkább megnehezíti az okoskodást, hogy a könyvön a szerző neve nincs megjelölve. A kolozsi unitárius egyházközség feljegyzései közt olvas-

hatni, hogy Szentmártoni Bodó János 1618-ban Dieső-Szentmártonban rektor volt, 1619-ben Kolozsvárt megnősült. 1622—1634. toroczkó-szentgyörgyi pap, 1634—1645. kolozsi pap.

Uzoni Fosztó István kéziratos unitárius egyháztörténetében is mondja, hogy Szentmártoni Bodó János toroczkó-szentgyörgyi pap volt. Erre vall *Az vasról való ének* záró versszaka :

Az ezerhatszáz és az huszonötben
Az kellő nyárnak szintén közepében,
Aranyos vize gyönyörű mentében
Ezeket íram, egy hűvös szigetben.

Itt írta *Az tékozló fiúnak historiájá-t* :

Irtam ezt huszonnyolczban ezerhatszáz után,
Szinte tavasz kezdetén, márcziusban jutván,
Minden bűnös embernek ily tanácsot adván,
Hogy Istenhez térüljön az ifjú példáján.

Itt írta a *Mária Magdolna históriájá-t* :

Ezt harminczkettőben ezerhatszáz után,
Szép pünkösdi havának kezdetére jutván,
Két apostoloknak örvendező napján
Irtam mindnyájunknak bűneit siratván.

A vadászásnak éneke is itt készült :

Ezerhatszáz felett a harminczháromban,
Meleg nyár kezdetén, Szent-Antal nap tájban,
Egy úrfinak írtam, jóakaratomban,
Jó néven is veszi, remélem magamban.

Ezekből is következtethetni, hogy ha már 1618-ban rektor : a XVI. évszáz végén kellett születnie. Se elgondolhatni, hogy a papi pályán aligha könnyen, gyorsan jutott célhoz. Kolozsi papságáról maga is megemlékszik.

Az sónak dicséretiről való éneket evvel végzi :

Az sónak hasznáról mikor gondolkoztam,
Ezerhatszáz felett negyvenötben írtam,
Karácson havában végére jutottam.

Sőt elől a Thuri Mihály kamara-ispánnak szóló latin ajánlást

már pontosabban: 1645. december 8-ról keltezi. Magát a költeményt pedig evvel kezdi:

Tizenkét esztendő elforgott azolta,
Hogy az kolozsi sőt ínyem megkostolta.
Jó hírit megírni akartam gyakorta.

Pap voltát mutatják Thuri Mihálynak a könyv ajánlásául frott alexandrinusok fölé vetett latin sorok: Ad reverendum dominum Johannem Szentmártoni, ecclesiae unitariae Colosiensis pastorem concinuum, nunc vero laudes salis modulantem.

Úgy látszik, itt sokat betegeskedett. Épen most említett művében is azt mondja, hogy régen akar már írni a sóról, de „hol *bú*, hol *betegség*“ vele elhagyatta. Áme hogy egy kis egészsége fordúlt, meg a linezi béke örvendetes hírére felvidúlván, hozzá fog:

Most pedig, hogy egy kis egészségem fordúlt,
Az *békesség*hírrrel szívem is megvidúlt,
Az jó sónak ízi nyelvemen megmozdult,
Papirosson ténám, pennám is megindult.

Később is, mondván, hogy „aknák sós vizében én sokat feredtem,“ hálásan említi:

Erős hideglelés forgott egykor rajtam,
Az *dorgó*¹ aknára csak alig ballagtam.
Sok feredés után, hogy haza jutottam,
Ételt, italt fogván, mindjárt meggyógyultam.

Úgy látszik, 1650 táján halt meg. 1647. után az irodalomban nyoma vész. Családjáról, fentebb említett nősülésén kívül semmit sem tudunk. Jakab Elek azt hiszi, hogy Szentmártoni Bodó Bálint, a ki egy ideig kolozsvári, majd torozzkói pap volt s 1677. nov. 21-én halt meg, fia lehetett a mi költőnknek.²

Szentmártoni Bodó János termékeny lelkű költő volt. Ránk maradt művei:

1. *Az tékozló fiúnak históriája*, melyben atyjától való elbúcsuzása, nagy szegénységre való jutása; atyjához való hazamenése és atyjának hozzá való kegyessége íratik meg. Ad notam: Oh te keresztény ember, serkenj fel álmodból.

¹ A *Dörgő*-akna ma is megvan Kolozson.

² Jakab Elek Kolozsvár története II. 633. lap.

Ez historia mellé adatott *Az vasról való ének is*. Anno Domini 1636. Claudiopoli. Typis Heltanis imprimebat Georgius Abrugi. Egyetlen teljes példánya a M. Akad. könyvtárában. Hiányosan az Erd. Múzeum könyvtárában, a mely azonban könnyen kiegészíthető volna kézírattal.

2. *Az sónak dicséretiről* való magyar rythmusok. Nota: Megadja még Isten örömét. Ez mellé adatott *Az ácsmesterek dicséreti is*. Lőcsén nyomtatott 1647. esztendőben. Egyetlen példány a Magy. Nemz. Múzeumban.

3. História az *Mária Magdolnának* sok bűneiből való, jó reménység alatt, kegyes megtéréséről. Ad notam: Keserves bánattal megrakodott idő. Ez után adattatott *Az vadászásnak éneke is*, bővebbésgnek okáért. Lőcsén Breuer Sámuel által, 1683. Egyetlen példány a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban. Ehez az avult könyvtári szabályok miatt nem férhettem hozzá. A Nemzeti Múzeum egy 1723-iki lőcsei kiadását használtam.

4. Az tisztos és nemes *Kalmároknak avagy árus-embereknek illendő dicséreti*. Nóta: A szentírás mondja. Colophon: Lőcsén. Nyomtatott 1690-ben.

Egyetlen példány a M. Nemz. Múzeumban. Ennek címlapja nines, Szabó Károly szerint (RMK. I. 1392. szám) nem is volt. A fenti cím benn a szöveg felett.

Tehát összesen négy könyv és hét költemény.

De nyilvánvaló, hogy sokkal többet írt s több is jelent meg, mely munkái azonban elvesztek vagy lappanganak. Így Szabó Károly (RMK. I. 1333. sz.) említi: *Dialogismus* a Krisztus haláláról és feltámadásáról. Nyomtatott Keresden, 1685. esztendőben. Ma már ismeretlen, de régibb bibliographusok (Sándor István, Kénosi Tözsér János) emlegetik s 1849-ig megvolt a nagyenyedi ev. ref. coll. könyvtárában, a gr. Bethlen Kata könyvei közt. Thuri Mihály kolozsi kamara-ispán *Az sónak dicséreti*-hez ajánló verszetet írván, 27 négy soros alexandriu versszakban dicséri költönket. Balassa, Rimai főpoéták után:

— — — — — mostani időnkben,
Nyomorán kik tengünk az bajos életben,
Izetlen soványúl ne élénk mindenben,
Sőt ujságot látnánk néha dolgunk közben:

Szentmártoni Jánost ilyen szükségünkre
 Ez seculum nekünk poétának szülte,
 Hogy szép újságokat köztünk énekelne,
 Dolgaink közt azzal ujságot szerezne.

Elősorolja a fennebb említett munkákat (a Kalmárokon kívül), melyeket „János poéta“ mind szépen megeselekedett, így folytatja:

Ezeken kívül is urak haláliról,
 Az üdönek köztünk sok változásiról,
 Mennyi sok szép írást hagyott sok dolgokról,
 Hogy annyi most nem költ magyari pennától.

Éneklő múzsáit mind összehordani,
 Egyenként nem győzöm most előszámlálni.
 Tallért, vagy aranyat ne szánd neki küldni,
 Részeltet ezekben, meg tudja mutatni.

Az ismertek közt két bibliai elbeszélés van. *A tékozló fiúnak* az ugyan a tanulsága, hogy a megtérő, a bűnbánó kedves Istennél, de már itt is kiérzik a munka dicsérete: a tékozlás veszedelme, a beesületes munka sikere.

Elöl *Ad lectorem*, 8 sor latin distichon. A munka 3 részből áll. A négy soros strophák üteme: 7+6, rímképlete: a, a, a, a. Szépen folyó, zengzetes sorok. A költő szélesen adja elő a történetet, sok festéssel. Természetesen, naivul modernizálja, anakronizmusokkal tüzdelve meg. A fiú Németországba megyen. Figyelmezteti a eselédet: Fel ne költs, az nagy óra míg kilenczet nem szól. Tallérral, dutkával fizet. Fejénél a hajnalnótát hegedúse vonja. Gyönyörködik lantban, virginában, elavicordiumban, hárfában, tárogatóban, trombitában, sípban. Aqua vitae-t iszik. Tormás esukát eszik s ürmös borral nyomtatja le. Vendégséget ad, melyet maga rendez. Asztalra kerül: 3 ökör, 32 bárány, sütve-főve; 300 fogolymadár töltve; tyúk, lúd, vadhús, hal egész garmada. „Frauczímerek“-kel tánczol. Bűnei közt van, hogy „sokszor az bibliát is messze hagyította.“

Magdolna históriája két részből áll, 116 (I. 96. II. 20.) négy alexandrin soros egy rímű verszaktól. Ez is bűnbánatra, megtérésre tanít. Alapeszméje: Hagyd el bűneidet, élj jámbor életben! Azt mondja:

Résszerint felőlle szólok szentírásból,
 Résszerint pediglen meditációkból,
 A mind megolvashadd régi írásokból,
 És egy magyarnak is históriájából.

A Magdolna vétkei, hivalkodásait elő számlálva, azt a magyaros szemrehányást is teszi:

Sok vitéz ifjakkak bokrétákat kötött,
 Kiket süvegekre fajtalanul feltött.

Majd leírja:

Kendőző vizeit előkészítette,
 Melyekkel orcáját gyakran kente-fente.
 Gombostűjét néha megmelegítette,
 Azzal szemöldökét megfeketítette.
 Ölébe ha vette varróládácskáját,
 Ablakában ülve danolta nótáját.
 Világi énekkel tölté meg a száját,
 Gyöngygyel tűzte-fűzte aranyszínű haját.
 Tollas vitézekre vigyázott szüntelen,
 Némelyekre pedig szemmel intett titkon,
 Hogyha kitekintett az üvegablakon.

Legfelölőbb azonban, hogy ő, a pap, a ki bizonyosan jól ismerte az evangéliumokat, Mária Magdolnát feleseréli Máriával, a Márta és Lázár testvérével. Ezt teszi parázna életet élő megtérő bűnössé. S itt is az idyllikusan együtt élő testvéreket szét választja, megosztogatja. Lázár lakik Jeruzsálemben, Mária Magdalénában s csak Márta Bethániában. Az esekélyebb, hogy Mária öcscse Mártának, holott Lukács (X. 39.) nyilván nényének mondja. Ép így János. (XI. 1. 5. 28.) Nem tudom, mi ezélja lehetett a bethániai bájos kép megmásításával.

Toroczkón létében látta a sürgő-forgó bányászok életét, nehéz munkáját, hogyan bányászszák, dolgozzák fel a vasat. Megihlették szivét a bányász élet szépségei, de még inkább gondolkodó, elmélkedő lelkét. Így keletkezett *Az vasról való ének*. Az egy rímű 4 soros strophák ütemképlete: 5+6.

Csodálkozik, hogy minden életjelt ad magáról, de „az poéták talám mind alusznak.“ Smintha valami eposz invocatiója volna, felkiált:

Serkenj fel azért álmos Muzsám lantja,
 Hogy ne nyomjon el az restségnek fontja,
 Mert az tunyaság, kire magát ontja,
 Annak elméjét, tudd-é, hogy elrontja?

Az békeességben nem jó csak henyélni,
 Nem jó héában az kenyeret enni,
 Szükség az elmét gyakran köszörölni,
 Az szép vas dolgát kezd előbeszélni.

Furesa időket élünk. 80 pénzt adnak egy sánta bárányért, tékozolják a pénzt mindenért, csak a vasért „károlják“ kiadni. Egy szőrös boeskort 40 pénzen adnak, de ha vasból csinálnák, bizonyosan ingyen kívánnák. Tán nem tudják, mennyi fáradsággal állítják elő a vasat s milyen nagy a haszna. Lássuk csak! A föld mélyében terem. Sok pénzbe kerül dolgoztatása. *Gyertyával mennek* a bányába, pénzért vágják, hozzák fel, más haszontalan anyaggal vegyest. Élelmezni kell a munkást. Szalonját eszik s bort iszik a szolgál, a ki nagy fáradsággal dolgozik. Bizony játéokra nem igen van módja, még rendes pihenője sincs. *Hátán hordja* a nehéz követ, néhol térden csúszik. Csak úgy füstölög, mikor napvilágra jut. Részvétellel van a szegény munkás iránt:

Szegény mivesnek megtörődik teste,
 Mert tereh alatt lött gyakran eleste.
 Hogyha gyertyáját kézből kiejtette,
 Az homlokát is gyakran köben verte.

A bányában folyvást veszedelem fenyegeti: leomlik a kő, elalszik a világ, eltévelyedik a bányász.

Hát még a feldolgozás! Erős a vas, de erős munkát, sok költséget is kíván. Drága a szén, pénzbe kerül a szállítás. Szekér nem járja a rossz utakat, lovakon szállítanak. Ló és vezető pénzbe kerül. Vizet kell vezetni a zúzókhöz, kohókhoz. Élesztő fuvókra, sok minden szerszámra van szükség. S aztán jön az árvíz, elsodor mindent.

De hasznos is a vas. Többet ér egy sing vas két annyi ónnál. Mit érne ón-szablya, mit érne ón-eke?

Vassal építenek templomot, faragnak kőházat, szép palotákat. Vassal ássák meg a szép halastavakat. (Akkor sok mesterséges

halastó volt.) Vassal vágják ki az aranyat a földből, művelik a bort adó szőlőt, a búzát. Avval kertészkednek:

Vassal csénálnak helyet salátának,
Vassal készítenek fészket az hagymának,
Kit az magyarok hátra ha hagynának,¹
Az oláhok éhel is meghalának.

Vassal művelik a bányákat: arany-, ezüst-, kénkőbányákat. Becesebb az arannyal, ezüstnél.

Vas van a szekérben, urak kocsiján. (Elején, hátulján, rudján, a hámfán, esatlóján, a keréktalpon.)

Vasból van a vitézek sok felszerelése: szablya, hegyestőr, sisak, ing, puská, kopjavég, sarkantyú, zabola, lópatkó; a puskaport is vassal törlik, rontják, vas a golyóbis.

Vasból vannak a békés munka eszközei: a kasza, sarló, kapa, a hordó abronesa.

Néha nagy tereh vagyon az szekérben,
Ki megáll gyakran az sár közepiben.
De ha egy kis vas léssen az ösztönben,
Tizenkét ökröt megmozdíthat épen.

Vassal vágják a fát erdön s az udvaron. Vasnyárson sütik a kövér malacot. Vassal esiholnak tüzet. Avval készül a kenyér-sütő lapát.

A mesteremberek sem lehetnek el a nélkül. Az ezüst poharat is „vassal kolompozzák.“ Az arany-edényt vaseszközzel ezifrázzák. Vassal patkolják a csizmát, készítenek gubát, subát. A pénz „bélyegítője“ is vas. Minden mívésnek vas az eszköze: kádárnak, asztalosnak, kupagyártónak, takácsnak, borbélynak. Vas a zár. Vassal vágnak felsárt a mészárosok. Használják a kőmívés, kések. Belőle készül békó a vétkesnek.

Vas járja gyomrát az malomköveknek,
Hogy az szép búzát aprón törje lisztnék.

Vassal ássák meg sírunkat is. De ki tudna mindent előszámlálni?

¹ Ha abban hagynák termesztését.

S aztán befejezésül buzdító szavakat zeng:

Azért az vasat ne károld megvenni,
Egy nap, ha kétszer főttet akarsz enni.

Nem dága az vas, ha találják készen,
Megveszik ötet aranyon, ezüstön.
Azért az vasnak ellene semmiben
Senki ne mondjon teljes életében.

Kolozsra jutván, a sóbánya hatja meg lelkét. Megírja *Az sónak dicsiretét*. A bányászok szívesen veszik. Maga a kamara-ispán ír hozzá ajánló verseket. Azt mondja, hogy több, mint tiz esztendeje szolgál sóbányánál: Tordán, Széken, Kolozson. Ugyancsak ismeri a sót, mégis az újdonság hatásával volt reá költőnk szép verse. Maga is poétának csap fel. Nagy dicséretnek után avval végzi ajánlását:

Az olvasó azért János poétátúl
Fogadja jó kedvvel, vegye multságúl.
Isten is éltesse, hogy mást is újságúl
Ezután is írjon s olvassák országúl.

Költőnk is munkáját, mely egy-rímű, négy soros alexandrin strophákból áll, e szíves jóakarójának, Thuri Mihálynak ajánlja. Két részből áll. Előbb leírja a só hasznát, azután kivágását.

Igazságot mond, de patriotizmusa is nyilatkozik benne, mikor a *jó són* a szép erdélyi sót érti:

De az jó són értem az erdélyi szép sót,
Messze országokra jó hírrel bujdosót.
Avagy ha leheltni világban hasonlót?
Termést, nem csinálmán, erőset, állandót.

T. i. nem a főtt sót érti. A szentírás is gyakran használja a sót hasonlatúl. Üdvöztőnk az apostolokat a világ savainak nevezi.

A romlott kútvíz megjavúl, ha sót vetnek belé. A legszebb fehér lisztből dagasztott kenyér sem ér semmit só nélkül. Nélküle nem tarthatni el az ételeket. (Conserválás.) A tojás is só nélkül betegség. A szakács remeklése épen abban áll, hogy főztje se sótan, se igen sós ne legyen. Az egész akkori élestár, pinceze, konyha feltárúl előttünk, mikor olvassuk:

Görliczét, galambot, fogolymadárt, pávát,
 Tuzokot, verebet, fübet,¹ füret, harist, pulykát,
 Tyúkot, lúdat, réczét, szántóka madárkát,
 Császárit, fajtyúkot, sordélt,² kappant, szárcsát,
 Kophalat,³ pisztrángot, pozsárt, habarniczát,⁴
 Fejér halat, süllőt, kövi halat, harcsát,
 Semlinget,⁵ menyhalat, heringet, galóczát,
 Czompót, retykét,⁶ karászt, márnát, csukát, vizát.
 Meghizlalt sertésnek kellemetes húsát,
 Berbéceket, borjut, juhoknak bárányát,
 Az fejős marháknak jó tejét, szép vaját,
 Szarvast, őzet, nyúlat, ökörhúsnak tagját;
 Salátát, ugorkát, petrezselymet, répát,
 Borsót, lencsét, kását, mindenféle hagymát,
 Szép fejés káposztát, borkövet, rizskását,
 Narancsot, kapornyát, murkot, tormát, almát;
 Eczetet, nádmézet, confreit,⁷ mondolát,
 Az jó sáfránytermő Bajmócznak határát,
 Szegfűnek, gyömbérnek minden gazdagságát,
 Add szakácsnak borsos Szerecsenországát:
 Vedd el az sót tőle s elejti a kalánt.
 Só nélkül jó ételt egy szakács sem csinált.

De nemcsak a táplálkozásnál ilyen fontos. Sok más haszna is van. Ha a gyermek kezét, lábát megsérti, sós kenyérbéllel kötik be. Időjóslo is a só: nedves időben megereszkedik. A vadász sóval csalja lővésre a szarvast. Besózzák a távol duuai halat, úgy ehetünk belőle mi is meszsze földön.

¹ Jelentését nem ismerem. Nincs meg sem az új tájszótárban, sem a nyelvtörténeti szótárban, sem a nagy szótárban.

² *Emberiza calandra*, L. vagy: *emberiza miliaria*. L. kerti sármány. Erdélyben sok helyt ma is sordélynak hívják, pl. Válaszút, Bonczhida vidékén. Kolozsvárturgyés. Verébforma, de ennél nagyobb madár. Ezt is lövik, s mint a verébből, tokányt csinálnak belőle. Chernel szerint Dunántúl csicsiri, Felső-Magyarországon kölesmadár, Jászberény táján csurdé.

³ Herman Ottó. (A magyar halászat könyve, I. 125.) azt mondja, hogy *cottus gobio*, nyilván a német kopp, köppen, groppen származéka. Udvarhely megyében ma is: kopsa. Igazi székely neve botos-kölönte; csonkított alakja: butikó. Komáromban: kophal.

⁴ *Polypus*, sok lábu tengeri állat.

⁵ *Salmo parvus* (Herman), lazacféle hal.

⁶ Nem tudom, mi. Herman csak gyanítja, hogy *salmo hucho*, vagy *salmo umbla*, a melynek német neve rötél, röteli, rötele.

⁷ Csemege.

Nagy gyógyító ereje van a sós-fürdőeknek. (Gyógy, Várad.)
A ki nem tud úszni, az sem merül el benne. E mellett:

Sok nyavalyák ellen hasznosnak találják,
Az köszvényes lábat hév sóval párolják.

Nagy a haszna a sónak, de nehéz munka a sóvágás is. Néhol közel van a föld színéhez, néhol igen mélyen. A próbalyuk ásása sok veszedelemmel jár. Néha a leomló föld temeti el a munkást. Máskor víz tölti meg az aknát, lehetetlené teszi a bányászatot.

Sok munkásra van szükség s mívelt, tudos kamaraispánra. Egész csomó mesterembert foglalkoztat a bánya. Ott vannak: a kötélgyártók, gyertyamártók, hámesinálók, zsendely-faragók; fejszével, furóval, nagy bárdal az ácsok; a kovácsok.

Sok ember, sok pénz, sok fáradtság, sok veszedelem.

Itt is meleg részvéttel szól a bányászról, a kit örökös veszedelem környékez. Só rászakad, létráról leesik a mélybe. Pedig:

Mikor ezerötszázhatvanhatban írtak,
Kolozson egy aknát még akkor csináltak.
Az üdőtől fogván abból mind söt vágtak,
Gondold meg, azolta mely mélységet vájtak.

Ugy tudja, hogy 52 öl mély. Néha a bányász éjjel is dolgozik, „az ő fertályának hogy héjja ne légyen.“ Nehezebb a kapalásnál, kaszálásnál, szénatakarásnál, aratásnál, eséplésnél, búzaszórásnál, minden munkánál a sóvágás.

Mégis a só nagyon olcsó. Kilencz pénz ára só husz asztal vendégnek elég, el se fogy; tíz pénz árát nem lehet felsózni tízezer „tyukmonyra“ (t. i. tojásra.)

Fáradtságos, költséges a vágatása, honnan mégis olcsósága? Hát bőségesen van! Különben is minden országnak van valami bősége: Velenczének citroma, pomagránátja, Angliának rozmarintja, Erdélynek sója. Lelkesedve mondja:

Szép dicséretiről ez nemes Erdélynek
Muzsáim bővebben énekelhetnének,
Mert nyilván ez társa Kanaán földének.
De mostan szemeim csak az sóra néznek.

Valószínűleg az ország nagy része són fekszik. Különösen sok terem Kolozson, Tordán, Deésen, Széken, Vizaknán, Görgényvára mellett, Parajdon, Sófalyán,

A kegyes fejedelmek sem akarják a só árát emelni, hadd jusson hozzá könnyű szerrel mindenki! Olesó is. Végig járhatni a vásárokat, sehol egy vég abaposztót nem vehetni egy talléron, de öt-hat válogatott kósót kapsz érte a portuson. Egy tallér ára só nagy tereh hat rácznak.

Menj a patikába, mit vész egy talléron?

Egy kis purgatiót adnak egy aranyon.

Batkányit sem használ néha az gyomrodon,

Az patikárius mosolyog károdon.

De ha a sónak „gyökerire“ mennek, a bányához, hol „nem hordják pinzéért az Maros szélire,“ 18 sőt adnak akkor egy „*grae-cire* az *bogariczáknak*¹ öreg szekerekre,“ Ám ha az ember szeme „*millyén* vagy *forgácssón*“² akad meg „hat pótúrán akár egy szerrel váltson.“

A kegyes Istennek irgalma, a fejedelmek kegyelmes jósága, a tisztviselők szorgalmatossága, mind arra van, hogy, a só itt senkinek se legyen drága.

¹ Tán bogárszarvú (felső végén befelé hajló) tulkok, tinók.

² A nyelvtörténeti szótárban: salinum, gemahlenes salz. Tán törmeléksó.

VERSÉNYI GYÖRGY.

Újabb adalékok Dacia felírattanához.

(III. közlemény.)

B) Téglabélyegek.

1. Várhely — Sarmizegetusa.

Várhely Sarmizegetusa romjaiból 1901. szeptember havában a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat múzeumának gyűjtött bélyegeim.

1. Domború betűnyomás keret nélkül. Teljes bélyeg ezen sajátos betűkkel:

F R E A

A betűk rendes alakja F R E A lehet.

2. Homorú nyomat keret nélkül. Teljes bélyeg betűi hiánytalanok.

C I VA I

Talán C(aius) J(ulius) Va(lerius) I olvasható?

3. Töredék; de első része hiányzik.

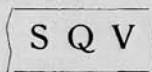

4.

Idáig csak Várhelyről ismeretes.
Ott egész gyakori.

5. Töredék. Előrsze hiányzik.

6. A legio XIII gemina bélyegének fordított betűsorozata

EG IIIX GEL
AEM LV

LEG(io) XIII GE(mina)
AEM(ilius) LV(cius)

7. Téglatöredéken bélyeg két darabban :

EC Λ I

(leg(io) IIII (Flavia Firma)?)

8. C · S · V

9. ARCI

10. I · VAL

11. ES

12. Töredék.

R P A V

13. Töredék

▲ \ R ▲

14. Az amphithaeatrum falzatából ez a bélyeg töredék melynek közepét csillag díszíté. A bélyeg kör alakú s igen sok dombornyomattal.

TVLL
IVL

Először az Archaeologisch epigraphische Mittheilungen VIII. évfolyama (1884) 54. lapján 6. sz. alatt közöltem volt egy töredéket.

OTE COS TERT
FEC & IV

Azután ismét egy kiegészítő töredéket sikerült az ásások

közben napfényre hoznom, melyet dr. Bormann E. bécsi egyetemi tanárral másolatban közöltem s melyet Corp. I. Latin. III. köt. Supplem. 8077, 1 közölt Ez így néz ki:

S A L L I V L L O E T
X A N D F E C · I V L A L E

Ebből a három töredékből sikerült azután az egész szöveget kiegészítenünk ilyenformán:

TERTVLLO ET SACERDOTE eos (=consulibus)
IUL ALEXAND FEC (=fecit.)

Tertullus és Sacerdos Kr. u. 158-ban viseltek consuli méltóságot s következőleg erre a korra esik Alexander nagy italiai vállalkozó közreműködése Dacia több középületénél s ezek között a sarmizeghusai amphithaeatrumnál is.

Az amphithaeatrum falzatából több példányban és változatban került napfényre a IV-ik legio bélyege. Oly bőviben fordul elé, hogy 1890 nyarán Gábor és Béla fiaim egy falrészletet kézzel bontogatva szintén több ilyen bélyeget s akkor az amphithaeatrumból az elsőket fejthették ki.

15.

┌ LEG IIII FF ┐

16. Egy másik változat lekerekített kerettel fordul elé s betűi vékonyabbak:

(LEG IIII FF)

Várhely amphithaeatrum romjaiból:

17. M I18. CDD19. Q Q Q20. MCC

21. $\left(\text{VR} \triangle \text{MAR} \triangleright \right)$ Ugyanannak két töredéke.

22. **F E**

II. *Micia (Maros-Németi és Veczel közt).*

23. Bélyegtöredék.

**LEG X
AEL I**

Leg(io) X(III gemina)
Ael(ius) J(ulius)

24. Ez is töredék 1895-ből **IV**

25. *Miciából (Veczel Maros-Németi között) téglabélyeg, 1898 évi szerzemény a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat múzeumában:*

**K I I G X I I I G E
A V R C A K I S T R**

26. Miciából 1896-ban feljegyezve branyicskai báró Jósika Lajos úrnál

III G E M (Legio X)III Gem(ina)
I V K I R O N I O Jul(ius) Tronto

III. *A Felső és Alsó Városvíz között fekvő castrumból.*

27. A Városvíz bal partján látható castrumból

**LEG XIII GE
AEL VALENS**

28. 1886. október 12-én Mailand Oszkár tanár társammal együtt tett kirándulásunk alkalmával a dévai múzeumnak:

III G | (legio) XIII. G(emina)
A V C R | A)u Cr(a)

Corpus I. Latin. III 1629, sz. 16. Mommsen Tivadar jegyzett fel egy töredéket Veezelről. (L. Supplementum 8065., 21.)

IV. *Kis-Kalán. (Aquae, Pagus Aquensis.)*

(C. I. LIII. p. 227. XXIV. Supplementum XXIX)

29. Igen szép, de azért nehezen értelmezhető bélyeg birtokomban

LEG XIII GEM
PoMPoNIToRTII

Corp. I. Latin. III. 1629., 22. old. közölt LEG XIII GEMII POMPE AVR emlékeztet. Valószínűleg *Pomponi Victorinii*-nek olvasandó.

30. Sajátságos magánbélyeg.

h A k

V. *Algyógy, Csigmó = Germizara cum thermis Dyonisii.*

C. I. L. III. p. 225. 1016. XXIII. Supplementum XXVII. p. 1405.

Az Algyógy és Csigmó közé eső helyrajzilag Algyógyhoz közelebb található de környezetileg Csigmóhoz tartozó s jelenleg Konez Gyula birtokában levő, „Turják vár“-ból Konez Gyula barátom 1901. a következő bélyeges téglákkal volt szíves a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat múzeumát megajándékozni:

31. I · S · N Retrograd összeillesztése a N(umerus Si(ngulariarum) bélyegének.
33. S · P · N Ez is fordított bélyege a N(umerus) P(editum) S(ingulariarum).

Idáig N · S · B N(umerus) S(ingulariarum) B(ritannicorum) és S · B · B S(ingulares) P(edites) B(ritannici) bélyegeit szolgáltatá Germizara. Apulumból (Gyulafehérvár)

P(edites) S(ingulares)

P(edites) S(ingulares) C(onsulares)

különféle bélyegváltozatait hozta napfényre dr. Cserni Béla¹ ásatása 1889 től. Ugyanott Numerus Sing(ularium) B(ritannicorum) valamint a Pedites singulares equites bélyegei is előfordultak.

33. Töredékben

LLC XIII G

V. *Apulum* (Gyulafejérvár).

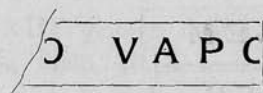
Apulumból a biharmegyei történelmi régészeti társulat múzeumában Nagy-Váradon 1898 július 21. és 1900. júliusában Téglás József kolozsvári áll. ipariskolai tanár Géza és Dezső fiaim segítségével a következőket jegyeztem fel:

34. P(edites) Sin(gulares).

35. Eddig ismeretlen téglabélyeg keretelve

 C(urante) Varo?

36. Előrsze letörött.

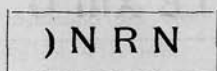
 C(urante) Vapo

37. (Ex figulina) . . . V I N I

38. Idáig ismeretlen bélyeg változat díszesebb keretben

39. Ugyanannak egyszerűbb változata

¹ *Alsófejérmegye története a római korban.* Irta dr. Cserni Béla. 1901. 425 lapján 76–83-ig és 88 szám alatt.

40. Töredék

 PA

41. Bélyeges téglatöredék, előrésze letörött

 AI

42. **LS** C. I. L. III. 1629., 26. Supplementum 8075. e. a nagyszombati Bruckenthal múzeumban látható példányról. A dévai múzeum Veczel Maros-Németiről vagyis Miciáról nyerte ezt a magánbélyeget.

43. Corp. I. Latinorum III. 1629. cf. p. 1018. Ephem. Epigr. II. u. 454., IV. és 201. A budapesti múzeumban is látható ismeretlen daciai lelőhelyről (valószínűleg *Apulumból*)

 LEG XIII GEM
AVR GODES

Legio XIII gem(ina)
Aur(elius) Godes

44. Ugyanannak kisebb és díszesebb változata közepén elválasztó és két oldalt behajló kerethen

 XIII GEM
CODES

45. L(e)g(io) XIII g(emina). Új változata a Corp. Inscr. Latin. III. 1629. 1 éf. p. 1018. Supplementum 8064. közölt típusoknak.

 ΓG XIII G *

46. Le(gio) XIII g(emina). Ez is új változat:

 LE XIII G

* A két első betű a középen, a harmadik középen felül és a többiek még fennebb át vannak metszve.

47. Ugyanaz fedéleserepen. L(e)g(io) XIII (gemina). Új változat.

LG XIII

48. Téglatöredéken

XIII G

49. Egy más töredéken rendes typusa a Corp. Inscr. Latin. III. 1629, 2 cf. p. 1018. Supplementum 8064. 6^a jegy alatt Romer Floris után Archaeologiai közlemények 1868. VII. 191 lapján látható változatnak.

LEG

50. LEG XIII GEM Corp. Inscript. Latinarum III. 1629. 1. k.

51. LEG XIII G
ANNEI SAT
RNINI

Legio XIII gemina Annei Saturnini C. I. L. III. 1629. 8. Supplementum 8065. 10. a. a dr. Cornis Béla által kiásatott és a gyulafehérvári múzeumban látható példány párja.

52.

LEG XIII GEM
AVRELA CAIVS

Legio XIII gemina Aurelius Caius C. I. L. III. 1629, 14. Supplementum 8065. 17. a a segesvári ev. gymnasium 1861. talált példánya és c a balázsfalvi görög cath. főgymnasiumban látható példánya párja dr. Cserni Béla a gyulafehérvári vár mellett (Glocis) rendezett ásatásában is találta 1891-ben. Alsófehérvármegye monographiája külön lenyomatából 418 lap.

C) Apulumi téglabélyegek

a balázsfalvi gör. kath. érseki főgymnasium gyűjteményében.

A Petőfi Sándor állítólagos koponyája révén 1901 vége felé akkora emlegetés tárgyává vált balázsfalvi gör. kath. érseki főgymnasium tényleg sok figyelemre méltót tartalmaz a kutatókra nézve. Cipariu néhai nagy prépost kiváló sikerrel művelte a philológiát és történettudományt s ebbeli munkássága eredményeit külföldön is emlegetett folyóiratából birjuk. Az ő buzgalkodásának köszönhető bizonyára, hogy az első erdélyi vasút építései Gyulaféjervárnál illetőleg Maros-Portus és a mai vasút állomás között kiásott terület régiségeiből egész sorozat bélyeges téglát szerzett iskolájának.

Ezen igen érdekes bélyegek a következők:

53.

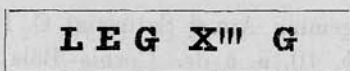

54.

2 példányban.

55.

56.

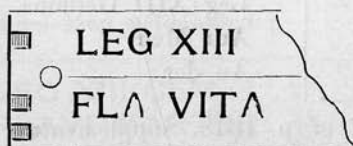
57.

Leg(io) XIII gem(ina) Lucret(ius) Aquila. Corp. I. Latin. III. 1629. 22. Supplementum 8065, 31. Először Hene Ferencz Xaver ismertette Beyträge zur dacischen Geschichte Hermannstadt 1836. p. 176, tab. 6. Ackner Müller Die römischen Inschriften Daciens p. 902. a szászsebesi gymnasiumba jutott példány után Schuster Mihály tanár közléséből. Torma Károly a szászvárosi

ev. ref. collegiumban láttak. Archaeol. epigr. Mittheilungen III. p. 112 u. 7.

58.

Leg(io) XIII gemina
Fl(avius) Vitalis.

Torma a kolozsvári múzeumból írta le Arch. epigr. Mittheilungen III. p. 112. u. 5. Gyulafehérváron Bergian Miklós házában. Töredékesen Supplementum III. 8065. 27. 6. Cserni Béla ásatásaiban.

59.

LE XIII GE
AV CALISTRI

3 példányban.

60. Teljesen négyszögű téglafelső lapján

LEG XIII GEM
AVR CODES

C. I. LIII. Supplementum 8065. 20. (=1 629, 15 cf. p. 1018. Ephem. epigraphica II. u. 454., IV, u 201.) Maros-Portus. Berve (Blutroth Goos K. Arch. epigr. Mitth. I. 116. (Ephem. IV. u. 201.) Sárd (kolozsvári múzeumban) Német-Csanád (Budapest) nemzeti múzeuma ismeretlen lelőhely u. ott.

61. Több betűje elmosódott. Azonos az alább következő számmal, melynek olvasása fordított betűkből így eszközzendő:

Leg(io) XIII Ge(mina)
(Aur) Men
(Au) der

EG IIIX GEL
NEM
ED

62. Ugyanazon fedélcserépen négy bekarczott négyzet, alaprajzszerű elrendezéssel és kézzel bekarczoltan

M J

M(arcus) J(ulius) ?

63. Retrograd elrendezéssel:

G IIX GEL NEM RVA ▲ RED VA

Leg XIII Ge(mina)
Aur Men
Au der:

C. I. L. III. 1629. 17 cf. p. 1018. Supplementum 8065. 22. Maros-Portusról 4 Gyulafehérvár (N.-Enyeden az általam ismertett példány (Erd. Múzeum 1888 p. 245.) C. Sarmizegetusából gróf Kemény Józsefnél Gerenden. (Neigebauer Dacien p. 33, 212.) Torda. Várhely dévai múzeumban, Alsó-Városvíz Várady Ádámnál elveszett.

64.

LEG XIII GE IVL MARCIANV S

Leg(io) XIII Ge(mina)
Jul(ius) Marcianus.

Hasonlót teljes alakban még csak Micia (Veezel) szolgáltatata. Idáig ismeretes Apulumból a kolozsvári múzeum példánya után Torma K. Arch, epigr. Mitt. VI. p. 112. n 6. és az általam Dévára szerzett példányról Arch. epigr. Mitth. IX. p 224 n. 15. Erdélyi Muzeum 1888. V. p. 245. Veezről ez általam ismertett példányról.

D. Gyulafehérvárról Nuber Károly által az eszéki múzeumba szállítva 1891 tavaszán.

65.

LE XIII GE IV DEIOTAR

Le(gio) XIII Ge(mina)
Ju(lius) Deiotar(us).

Először Neigebauer közölte Dacien p. 165. Aekner Müllerdorf 513, 5. Mommsen Corp. I. L. III. 1629. 5. Supplementum 8064. 5.

66.

LEG XIII G Λ NEISAT VRNINI ⚭

Le(gio) XIII Ge(mina)
Aunei Sat
Urnini.

C. I. L. III. 1629, 8. Supplementum 8065. 60. a kolozsvári múzeum bírja. Miciaról (Veezről) a dévai múzeum is.

E) Apulumból a nagyenyedi ev. ref. Bethlen-collegyum múzeumában.

67. Igen szép példányban :

<p>LEG XIII GEM FLAVI MARTINI</p>

Leg(io) XIII gem(ina)
Flavi Martini

C. I. L. III. 1629. 21 a. b. c. f. Apulumból és Veezel (Miciaból) Erdélyi Múzeum V. 1888. 245 lapján adott közléseim.

F) Daciai téglabélyegek Romer Floris jegyzőkönyveiből.

Budapesten a műemlékek országos bizottsága levéltárában Romer Floris jegyzőkönyveit 1899. november havában átvizsgálva a XXV. jegyzőkönyvből kijegyeztem ezt is

68.

**LEG XIII GEM
AVR GODES**

Romer feljegyzése szerint P. Szathmáry Károly nagyenyedi tanárnál látta volt 1867-ben.

69. *Apulum.*

<p>L SIN</p>

1885 nyarán gróf Kuun Géza úr kíséretében Maros-Portuson régészeti körutat téve, ott jegyeztem fel Ariston Todoránnál más bélyegek mellett.

TÉGLÁS GÁBOR.

IRODALMI SZEMLE.

Hunyadvármegye története.

Kiadja a vármegye közönsége. I. kötet. Hunyadvármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig. Írták: *dr. gróf Kuun Géza*, *dr. Torma Zsófia* és *Téglás Gábor*. Budapest, Athenaeum. 1902. 8°. XX. + 256. 1.)

Hunyadvármegye földje, már az őskorban lakott föld volt. A palaeolith korból emberi nyomokra eddig ugyan nem akadtak, de a neolith korból már vannak leletek, annál inkább tehát az azt követő réz-, bronz- és vaskorszakból. Az utóbbiról megjegyzendő, hogy a leletek bizonyossága szerint Erdélyben a vas használatát már a rómaiak előtt ismerték. Legrégibb lakói, a kikről már tudósításaink vannak, a nagy valószínűséggel thrák eredetű agathyrsook, s a mész származású syginek voltak, az előbbieket a Maros völgyét, az utóbbiak Dacia délnyugati vidékeit lakták. Valószínű, hogy még az agathyrsek idejére esik a dákoknak az erdélyi részekbe való benyomulása, mely népnek először sikerült itt állandóbb államszervezetet alkotni (Boiobista), s épen ez hozta őket összeütközésbe a rómaiak érdekkörével.

Ez a rész mintegy általános bevezetése Hunyadvármegye őskor és római korának *gr. Kuun Géza* avatott tollából, melyet azután *Téglás Gábor*, egyébiránt a monografia szerkesztője, részletesen ismertet. Szerinte Hunyadvármegye kedvező geográfiai helyzeténél s területi alakulásainál fogva valószínűleg országotja volt már ősidők óta kelet- és nyugat népmozgalmainak. Igen sok nyoma van az ősembernek a völgyelések barlangjaiban, váltakozva természetesen az újabb történelmi kor emlékeivel is. A megye őskorára nézve különben nagybecsű *dr. Torma Zsófiának* a monografiájában közölt értekezése a tordosi őstelepről, a melynek határán levő őskorszakbeli telep Torma Zsófia még 1875-ben kezdte ásni, bámulatos eredménnyel. A nagymennyiségű leletből Torma Zsófia nemcsak a lakosságot állapította meg, mely a dákoknak thrák eredetű géta törzse volt, hanem a leleteken egyuttal a Babylon-Chaldea kultúrelemeiből keletkezett s az egyiptomi művészettel együtt Syriában tovább fejlődött azon művelődést is felismerte, a mely hasonló volt Trója thrákjainak kulturájához, s a melyet itt Daciában meg nem előzött az eddigi régészettől ismert gall-kelta, pelaszg-görög

és etrusk-római kultúra. Kétségkívül nagy fontosságú következtetés, mely további ösztönzésül szolgálhat az utóbbi évtized alatt nagyobb mérvet öltött sumir-accad, mint turáni kultúra és nép tanulmányozására.

Mindezen nyomok azonban elenyészően csekélyek azokhoz képest, melyek a római korból reánk fenmaradtak; ez természetes is, mert Daciának a római provinciák közé való olvasztása után épen e megye területe volt súlypontja a politikai, közgazdasági és hadi viszonyoknak. A monografia író előtt tehát nehéz munka állott, akkor, midőn a jelzett viszonyok kellő feltüntetésére vállalkozott, de e rész írója *Téglás Gábor* már biztos utakon haladhatott, mert úgyszólván csak quintessenciáját kellett adnia e nemű becses értekezéseinek.

Téglás Dacia meghódításának e megye területét is érdeklő előzményei pl. a dákok első szerepléseinek s Rómával Trajánus fellépéseig történt összeütközéseinek elbeszélése után, részletesen előadja az ismeretes Trajanus-féle háborukat, melyek a dákokat, mint önálló nemzetet kitörölték az emberiség történetéből, s Decebalus országából római provincia, fővárosából pedig: Ulpia Trajana Augusta Colonia Daciaca Sarmizegetusa Metropolis lett, mely azonban a Hadrianustól két területre (Dacia superior és inferior) osztott Dacianak továbbra is fővárosa maradt. A hármass felosztás (Dacia Porolissensis Erdély északi részein) már későbbi keletű.

Ezt a római Daciat azután Téglás Gábor minden részletében megismerteti velünk; bemutatja a néprajzi s földrajzi viszonyok változása után a hunyadmezei római telepeket, így első sorban Sarmizegetusát, majd Aquae-t, (Kis-Kalán), Petris-t (Arany), Germizara-t (Algyógy), Blandiana-t (Karna), Dévát, Miciat (Marosnémeti melletti) stb. stb. Mindezen telepeket (colonia) nemcsak egyszerűen katonai szempontból írja le, hanem kiterjeszkedik a vallási és társadalmi viszonyokra is. Valóságos esszét szentel a római bányászat (arany, vas, kő stb.) hunyadmezei maradványainak megismertetésére; érdekes megjegyezni, hogy a rómaiak, kik a talaj- és helyi viszonyokat mindenütt jól ismerték, s a kínálózó előnyöket fel is használták, egyedül a kőszent nem értékesítették.

A római uralom Daciában nem volt tartós; főleg nemes ércei miatt gyakori betöréseknek volt kitéve a népvándorlás barbár népei részéről, sőt a III. sz. Kr. u. már góth, majd később részben vándor uralom alá került a virágzó római provincia. Huzamosabb ideig azonban csak a hunok tartották hatalmukban Daciat, a minnek bizonyosságai — *Kuun Géza* jr. e rész írója szerint, — többek között pl. a helynevek is; s nem lehetetlen, hogy a megye neve is Attila hunjainak nevét és emlékét őrizi. A hun felváltó gepida, góth, majd longobard kor szintén csak átmeneti idő volt, hiszen már a VI. sz. második felében avar uralom alá jutott az egész mai Magyarország; hazánk

keleti és északkeleti részein tartották fenn magukat legtovább az avarok még a Nagy Károly-féle hadjáratok után is. Hunyadmegyében pl. egyik krónikás szerint tömegesen laktak avarok, különösen Hátszeg vidékén, s Kuun Géza gr. szerint e korszakból valók a Syl folyó neve, a Saag, Abló, Babócs stb. hely és Igech, Szerekes, Andos és Zeyk családnevek. Hazánk északkeleti részein levő Abara, Bajánháza, Baján stb. helynevek ugyancsak Baján khagán, illetőleg az ott huzamosabb ideig tartózkodott avarok nyomait bizonyítja, sőt nézetünk szerint a Zsadány (Sodan, Sadan) helynév is.

Ezzel végződik a három kötetre tervezett monographia első kötete, mely tartalmának változatosságánál s alaposságánál fogva egyike e nemű monografia-irodalmunk legkiválóbbjainak. A szerkesztő neve kezesség arra nézve, hogy a többi kötetek is hasonló szellemi színvonalon lesznek.

Dr. Lukinich Imre.

A szepesmegyei történelmi társulat évkönyve.

1896—1901. Szerkesztette dr. Hajnóczy R. József. Lőcse, 1901. 8°. 192 + XXVIII. l.

A szepesmegyei történelmi társulat, mely a múlt években több kiváló monographiával gazdagította történelmi irodalmunkat, Münnich, Weber, Hradszky, Sváby és Demkó stb. tollából, — múlt évi tagilletékül is kétségkívül értékes, bár a laikus közönség előtt talán száraznak tetsző művet adott tagjai kezébe, t. i. *Lőcse város levéltárának tartalom-jegyzékét* Hajnóczy közlésében.

A vásosi levéltárat dr. Demkó Kálmán rendezte, s főleg az ő kutatási alapján általánosságban fogalmat alkothatunk magunknak arról a levéltárról, melyben daczára az 1550-iki nagy tűzvésznek (melynek az akkori levéltár is áldozatául esett) 1280-tól 1779-ig bezárólag 28251 irat van. Ezeket az iratokat ismerteti, illetőleg regestálja Hajnóczy; jelenleg azonban nem adja az egészet, hanem a társulatnak szerény anyagi viszonyainál fogva csak 1662-ig megy.

E rövid regesták azonban mégis híven feltüntetik Lőcse szerepét hazánk történelmében; a város szereplésének főjellemvonása mindenestre a Habsburg-házhoz való ragaszkodás, ellentétben pl. Késmárkkal, Szapolyai János király kiváltságokkal bőven ellátott városával, mely e kortól kezdve a Habsburgház ellenes törekvések egyik kiinduló pontja volt. Így azután természetes, hogy e két város közt is állandó volt az antagonizmus. Ezenkívül sok műveltség, művészet, ipar és gazdaságtörténelmi adalékot találhatunk a regestákban, illetőleg a levéltárban. Azt hisszük egyébiránt, hogy a levéltári anyaga kivonatos közlése csak előfutára lesz a város politikai történetének, melynek, valamint Késmárk történetének megírása annál kívánatosabb volna,

mert hiszen használható monographiák jelentek meg már sokkal kisebb szerepet játszott szepesi városokról is. (pl. Béla, Leibic, Podolin stb.)

Még csak egy szót a közlési módra vonatkozólag. Hajnóczy évsoros tartalomjegyzéket ad, a mi ellen nincs ugyan kifogásunk, de mi az áttekinthetőség megkönnyítése végett czélszerűbbnek tartjuk a Demkó-féle osztályos tartalomjegyzéket. Igaz ugyan, hogy a Hajnóczitól ígért tárgyszályos számmutató és betűsoros névmutató tájékozással fog szolgálni, de az áttekintés mégis meg van nehezítve. Azt azonban nem helyeselhetjük, hogy néhol oly általános és mégis oly fukar a regesta, hogy azon eligazodni vajmi bajos. Nagyon gyakori pl. az efféle kitétel: „1521 – 1600. Eperjes. E város hatóságának 190 levele, Lőcse hatóságához különféle törvénykező, ipari, kereskedelmi, vallási, hadi és politikai ügyekről stb.” Az ilyen regesta valaminél több a semminél; ebben az esetben nagyon is kívánatos volna a részletezés a kutató munkájának megkönnyítése végett.

Elismerésünket azonban a fáradhatatlan közlőtől nem tagadhatjuk meg, valamint a társulattól magától sem, melynek a tagilletéke kövételre méltó példa lehetne városaink s megyéink előtt. Az évkönyvet a társulati ügyekről szóló értesítés zárja be; érdemesnek tartjuk felemlíteni, hogy a társulatnak 329 rendes tagja van.

Dr. Lukinich Imre.

Ifjúsági könyvtárak és ifjúsági olvasmányok a nevelés szolgálatában.

Irta dr. *Neményi Imre*. Bpest, Lampel, 1902. S. r. 346. Ára 6 k.

Egy lelkiismeretes, az iskola magasztos hivatásának érzésétől teljesen áthatott pedagógus széleskörű tapasztalással és tudással fölfegyverkezve száll síkra e műben az ifjúsági könyvtárak és olvasmányok érdekében. Kétségtelen, hogy ha az iskola valóban meg akar felelni hivatásának, nagyon kiváló figyelemben kell részesítenie az ifjúság olvasmányait. Mert ez olvasmányok ápolják tovább az ifjú lelkében az elhintett magvakat, ezek szelésítik látókörét, mélyítik tudását, edzik meg az élet nagy feladataira, ha kellően alkalmazzuk őket, és ezek rombolják le mindazt, a mit az iskola bennük, jót és nemeset, épített, ha nemtörődomséggel ügyet sem vetünk rájuk.

Olyan igazság ez, melyet bizonyítanunk nem szükséges. És mégis úgy van az minálunk, hogy vagy nincs is ifjúsági könyvtára az iskolának, természetes, hogy itt minden iskolát értek, a népiiskolától az egyetemig, vagy ha van, megelégszünk azzal, hogy a gyermekek bizonyos időközökben ki-kivegyenek belőle olvasmányokat; de többre nem is gondolunk.

Mindehhez járúl még azután az is, hogy nálunk az ifjúsági

könyvek a kiadók spekulálására vannak teljesen bízva, kiknek főelvük, hogy olcsón termeljenek minél nagyobb haszonnal. Valóban, ha mindazt, a mit Neményi művében elmond az igazán ifjúságnak való könyvekről, meg akarnánk valósítani, ifjúsági könyvtárainknak legalább felét ki kellene dobnunk — a kiadók miatt.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Neményi megvalósíthatatlanokat követel az ifjúsági olvasmányokra nézve. Könyve éppen nem utópia; sőt a minél előbb megvalósítandó feladatoknak hirdetője. Hiszen mindazt, a mit mond, megvalósították már másutt, kivált Németországban, hol bámulatos tevékenységet fejtenek ki a tekintetben, hogy az ifjúsági olvasmányok útján a jövő nemzedék elméjét fejleszszék, szívet nemesítsék, akaratát erősítsék.

Ez a példa lebegett Neményi előtt is, midőn hozzáfogott e fontos kérdés kifejtéséhez.

A bevezetésen kívül hat nagy fejezetben tárgyalja a kérdést. Az elsőben az ifjúsági könyvtárak fejlődésének történetét világítja meg. Régen, midőn a család patriárkálisabb volt, az édesanya meséje, az édes apa elbeszélései pótolták az ifjúsági olvasmányokat, melyeket ma első sorban az élet gondjai és küzdelmei között bensőségéből sokat vesztett családi élet tesz szükségessékké. Nálunk az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk veti meg az ifjúsági könyvtárak alapját; de azután alig törődtek velük, mignem Wlassics 1901. jul. 4-ére egy ankétet nem hívott össze ez ügyben. Ennek is csekély eredménye volt. Sokkal helyesebb volna, a mit Neményi vet föl, hogy a Magy. Pedagogia Társaság álljon ez ügy élére és tekintélyével és buzgalmával vegye szigorú kritika alá az ifjúságnak szánt könyveket, szerkeszsen róluk megbízható *jegyzéket*, s adja azt ingyen a tanulók kezébe, hogy onnan válogassák ki a könyveket, melyeket olvasni akarnak vagy a melyekkel karácsonyra meglepetni akarják magukat szülőik részéről. Így bizonyára megszűnnék a tájékozatlanság és a lelkiismeretes szülő, kitől még sem várható, hogy minden könyvet maga ismerjen, nem a kiadók érdeke szerint választana könyvet gyermekének. A tanítókat is sok fáradságtól és aggodalomtól mentené meg ez eljárás. Ehez még hozzátehetjük, hogy a tanító-körök meg a tanári körök is belevehetnék munka-programmjukba az ifjúsági irodalom rendszeres ellenőrzését.

A következő fejezet az iskolai olvasmány fontosságát tárgyalja pedagógiai és szociálpolitikai nézőpontból. Sokat vitatkoztak, vajjon hasznos-e vagy káros az ifjúságnak megengedni a magán olvasást. Ma eldöntöttnek vehetjük, hogy csak az a káros, ha a gyermeket minden vezetés, irányítás és ellenőrzés nélkül rászabadítjuk egy könyvtárra. De nemcsak pedagógiai, hanem szociálpolitikai szempontból is hasznos, ha a gyermekek olvasnak, kivált ha a felső nép- és ismétlő iskolák tanulói kellő vezetés mellett olyan olvasmányokhoz jutnak, melyek megedzik lelküket a szociális „apostolok” ámító tanításai ellen.

A könyv legszebb és legtanulságosabb fejezete a negyedik, mely az iskolai olvasmánynak megválasztásáról szól pszichológiai és általános nevelési szempontból. Helyesen fejt ki ebben a szerző, hogy az iskolai olvasmányok oktassanak, erkölcsileg tiszták legyenek és megfeleljenek a gyermek szellemi fejlettségének és ismereteinek. Óva int itt az elvont moralizálástól és attól, hogy a magán olvasmány se alatta ne maradjon az iskolai könyvek nyújtotta tudásnak, se ellentétbe ne kerüljön vele. Példákat kell mutatni a gyermekeknek, ez a legjobb erkölcsi tanítás. Ezekkel kell a vallásos érzést és a hazaszeretetet éppúgy belecsepegtetni a gyermek lelkébe, mint a munka és a kötelesség szeretetét. Nem feledkezik meg itt a szerző az ifjúsági olvasmány nyelvéről, kiállításáról sem, s megdöbbenően tárja föl a mi ifjúsági irodalmunk lelkiismeretlenségét e tekintetben is.

A következő két fejezet arról szól, mikor és hogyan olvassanak gyermekeink. Herbart-Ziller nyomán a szerző is nagy fontosságot tulajdonít a meséknek a tanítás minden fokán. Ezzel némiképpen ellenkezésbe jut előbbi fejtegetéseivel, de ezt megbocsájttuk neki, mert valóban el kell ismernünk, hogy a gyermek-lélek fejlődésében nagy szerepe van a meséknek. Ő sem kívánja, hogy a gyermek sokáig ezeknél maradjon, s már a 9—10 éves gyermeknek egyebet is kíván adatni. E kortól kezdődik a magán olvastatás. Miután megmagyarázza, hogyan szoktassuk a gyermeket a helyes olvasáshoz, ezekben jelöli meg az iskola kötelességét: 1) Helyesen kiválasztja a megfelelő olvasmányt; 2) beleilleszti a tanítás tervezetébe; 3) számon kéri tartalmukat; 4) hozzá szoktatja a gyermeket, hogy ha nem érti meg olvasmányát, bizodalommal forduljon tanítójához.

A képeskönyveknek és illusztrációknak külön fejezetet szentel a szerző, s esztetikai és egészségügyi szempontból vizsgálja ezeket. Itt megint csak kárhozzátó szava van a mi ifjúsági irodalmunkról, mert sehol oly lelkiismeretlenség nincs e tekintetben, mint nálunk, hol legtöbbször külföldi rossz képekhez íratnak a kiadók olvasmányokat. Nemzeti művészet, nemzeti szellem hogy legyen azután az így gyártott könyvekben?

Az utolsó fejezetben kifejti végre, hogy a magán olvasmányok hasznos volta a velük való helyes bánástól függ. Sürgeti, hogy a könyvtárt oly tanítóra bizzák, ki nem tehernek tekinti a vele való foglalkozást, a ki szeresse a gyermekeket és legyen jó pszichológus. Csak az ilyen tud azután minden tanulóknak megfelelő könyvet adni. Fontos még itt az a nyomós követelés, hogy a népiskolákban és a középiskolák alsóbb osztályaiban *osztálykönyvtárak* legyenek, melyekben a megfelelő magán olvasmányok oly számban legyenek meg, a hány tanuló van. Sajátságos, hogy ettől a követeléstől mennyire húzódoznak némely iskolák.

Mind e fontos fejtegetéseket alapos okokkal, meggyőző példák-

kal és neves pedagógusok állításával támogatja a szerző. Ez teszi azután, hogy nemcsak hiszünk neki, hanem óhajtva óhajtjuk, bár mielőbb megvalósulna eszméiből mindaz, a mi e nálunk eddig annyira kevésbe vett fontos ügyet az egészséges fejlődés és haladás útjára vihesse.

Dr. Kiss Ernő.

Az erkölcsi törvény.

Eszményeink. Irta Bodnár Zsigmond egyetemi magántanár. Budapest, 1902. Eggenberger kiadása 239 lap, ára 3 kor.

Bodnár Zsigmond nem új ember az irodalom terén: több mint 30 év óta ismerjük, mint mozgékony, önálló gondolkozású irodalomtörténet író, aethetikust és essaystát. Mintegy 10 évvel ezelőtt fölfedezte szellemi haladásunk törvényét, a tőle úgynevezett *erkölcsi törvényt*, s azóta — abbahagyva nagyobb szabásúnak tervezett Magyar Irodalomtörténetét — kizárólag a philosophia művelésére adta magát, s egymásután írta és adta ki kisebb-nagyobb philosophiai műveit és tanulmányait, melyek mind a fölfedezte erkölcsi törvényre vonatkoznak, mind azt igyekeznek magyarázni, megvilágosítani, bővebben kifejteni, érvényességét újabb meg újabb mezőkön feltüntetni. Legújabban a folyó év kezdetével *Az eszme* cím alatt elveinek s illetőleg törvényének ismertetésére és terjesztésére egy folyóiratot is indított meg. Egyik-másik művét, hogy eszméinek minél szélesebb körben érvényt szerezzen, német s francia nyelvre is lefordította.

Mi hát az az *erkölcsi törvény*, a melyet Bodnár egy próféta lelkesedésével, kitartásával és elfogultságával hirdet? Röviden összefoglalva e törvény következőleg hangzik: A történelem tanúsága szerint az emberiség egyszer egységben látja a *szép, jó, igaz* eszméjét, úgy hogy a *szép* egyuttal *jó* is, *igaz* is; majd ismét az egység folytonos lazulásában. Az előbbinél jelentkezik a tekintély uralma államban, egyházban, családban egyaránt, emelkedik a vallás tisztelete, virágzik a vallásos költészet és művészet, az agrarismus és antisemitismus. Ez az *idealismus* kora. Mikor pedig elérte délpontját az idealismus, mint 1470, 1660, 1815 körül, mindjárt megkezdődik a 3 eszme egységének lazulása s mi az alkotó részek jogaiért kezdünk rajongani; e tünetmények folyton növekszenek a hullám végéig, az idealismus erősebb jelentkezéseig. Ez a *realismus* kora. A most uralkodó realismus 1875 körül érte el tetőpontját, azóta folyton vesztit erejéből, uralmából, úgy hogy azt lehet mondani, hogy pár évtized óta gyors léptekkel haladunk az idealismus hulláma felé s az egyre erősebb tért hódít.

Bodnár szerint, míg eddigelé a politikai, sociológiai, gazdasági, vallási, művészeti és tudományos élet számos jelensége mind megannyi megfeyjthetetlen rejtély volt, melyek előtt tanácstalanul állottak a történelmi philosophia buvárai, — az ő erkölcsi törvénye segítségével e

problemákat mind meg lehet oldanunk, csak azt kell tudnunk, hogy melyik hullám: az idealismus vagy realismus korszaka uralkodott-e akkor? S bámulatós széles ismerettel, mely előtt lehetetlen tisztelettel meg nem hajolnunk, csakugyan elkezdti előttünk a legellentétebb jellegű tényeket, tüneményeket, eseményeket megmagyarázni; s mi egyre nagyobb érdeklődéssel követjük, egyre jobban foglyúl esünk magyarázatainak, fejtegetéseinek...

Törvényének bővebb illusztrálására, kifejezésére szolgál nem rég megjelent *Eszményeink* című műve is. Ebben azt igyekeznek kimutatni, hogy az egyes hullámokban minő eszmények uralkodnak, minő eszménye van a különféle dolgokról az idealistának és a realistának! Mert tévedés azt hinni, hogy csak az idealistának vannak eszményei, a melyekért rajong, a melyek megvalósítására tör; a realistának épúgy megvannak a maga eszményei, csak hogy természetesen másfélék s ő épen úgy küzd azok megvalósításáért, csak hogy másféle eszközökkel! Az ember folyton rajong, lelkesedik haladásában; mint a gyermek előtt a szivárvány, úgy lebeg előttünk az a jobb és tökéletesebb valami, melyet magasztos lelkesedéssel hajszolunk. S ezek az eszmények az ember életének és működésének minden terén jelentkezhetnek s egészen más képet mutatnak a realismus mint az idealismus napjaiban. Bodnár sorra veszi korunk nevezetesebb életjelenségeit — politika, közgazdaság, vallás, művészet, színház, nevelés és oktatás, — és sorra igyekezni azokat törvénye alapján megfejteti, megmagyarázni; kimutatja ugyanis, hogy minő fölfogás uralkodott azon a téren vagy abban a kérdésben ezelőtt 40—50 évvel, a realismus delelő pontján, s hogyan változott a fölfogás lassan-lassan, észrevétlenül a realismus hanyatlásával s az idealismus első sugarainak föltünedezésével. Számos dologban egészen más lett az izlésünk, más lett a gondolkozásunk, más lett az eszményünk, mint ezelőtt 50 avagy csak 30 esztendővel volt; miért? mert azóta a realismus hullámából az idealismus hullámába léptünk. Ezzel magyarázza Bodnár, hogy Schopenhauer annyi olvasóra talált az ötvenes-hatvanas években s ma már kevésbé tetszik; ezzel, hogy az orvostanhallgatók megfogytak; ezzel, hogy a börszét és az ügyvédek fékezni akarják; ezzel, hogy a katolicismus és a pápaság újult erővel lép a XX-ik századba; ezzel a pár év óta tartó pénz-krisist és gazdasági bomlást; ezzel a művészetben uralkodó secessiot, a hazafias színdarabok (Himfy, Ocskai brigadéros) sikerét, Vörösmarty emlékének fényes fölújítását, az ortholog nyelvészek visszaszorítását, az imperialismus föl-leptét stb. stb.

Bodnár fejtegetései oly meggyőzők, hogy lehetetlen azoknak ellenállnunk, lehetetlen azok hatása alól magunkat kivonnunk, lehetetlen be nem látnunk, hogy az ő erkölcsi törvénye csakugyan egy kulcs a szellemi és erkölcsi élet tüneményeinek megértéséhez, — nem az *egyetlen*, de *egyik* kulcs ahhoz! Csak a próféta elfoglaltsága mondhatja azt az *Előszóban* Bodnárral, hogy „nekem adatott földéríteni

az ember történetét, megmagyarázni érzését, gondolkozását és cselekvését a multban és jelenben (5. l.); — ha ez öndicsőítéshez nem csatlakozhatunk is, azt szívesen elismerjük, hogy törvénye figyelemre méltó kísérlet a történelmi philosophia terén, s számos tényt, eseményt jobban magyaráz, mint azt eddigi eszközeinkkel megfejteni tudtuk. De törvényének egy nagy hiányát látjuk: a hullámos mozgásnak, a korszakok váltakozásának, egymásra következésének nem adja okát. Hogy miért veszt most napról-napra tért a realizmus s erősödik az idealismus? azt sehol nem látjuk a Bodnár művéből, még kevésbé azt, hogy ennek miért *kell* folyton így történnie, — már pedig a törvény nemcsak a *van* t, hanem a *kell*-t is megjelöli. Bodnár csak külsőleg konstatálja a tényt, de bensőleg még nem jutott el a tünevények okának megértéséhez. Azt is meg kell említenünk, hogy, habár rendszeresen Bodnár foglalta össze e törvényt, főbb vonásaiban eddig sem volt az teljesen ismeretlen, eddig is akadtak történetírók, gondolkozók, kik idealistikus és materialistikus korszakokat különböztettek meg a népek életében, s az egyirányú jelenségeket, népek vagy korok szerint egybevetették.

Bodnár philosophiai művei föltétlenül gazdagodását jelentik a magyar böseleti irodalomnak s *Eszményeink* című műve is ép oly érdekes, mint tanulságos olvasmány. Rácz Lajos.

Wundt, Einleitung in die Philosophie.

Leipzig (Engelmann) 1902. 446 l. Ára 9 márka.

A nagyhírű lipcei böselelőnek rendszerével és lélektanával behatóbban *König* és böseleti alapelveivel *Eisler* foglalkozott a „klasszikus böselelők“ Frommann-féle vállalatában. E két mű hivatva van Wundt rendszerének népszerűsítésére, ki nagyobb joggal foglalhat helyet a „klasszikus böselelők“ sorában, mint az anarchista Nietzsche, vagy más modern böselelő. Mai befolyása a tudományok különböző ágaira Hegel rendszerére emlékezteti az olvasót. Überweg is oly értelemben méltatja.

Wundtnak „böseletbe való bevezetése“ tervét és célját tekintve lényegesen eltér *Paulsen* (1901. 7. kiad.) és *Külpe* (1898. 2. kiad.) hasonló művétől. Mig ezek a különböző álláspontok bírálati megvizsgálásával, főleg pedig a böselet jelen állásának föltüntetésével foglalkoznak, addig Wundt kizárólag a történeti tájékoztatás útját és módszerét követi. Nevezetesen azt tárgyalja, hogy hogyan keletkezett maga a böselet (II-ik szakasz: A böselet történeti kifejlődése, 86—270. l.) s hogyan állottak elő a böseleti problémák (III. szakasz: a böselet főbb irányai, 271—455. l.) Közelebbről Wundt a maga böseletbe való bevezetését ama történetbírálati előkészítésnek tekinti, a mely a fősúlyt a böseletnek a pozitív tudományokkal való szerves összefüggésébe helyezi. Főleg műve I. szakaszában, mely „a böselet

rendszere és feladatáról“ (1—85. l.) értekezik, fejtette ki bővebben ez álláspontját, s tiltakozott a bölcseletnek tisztán gyakorlati (bölcselet a javakról és értékekről szóló tan) felfogása ellen.

Mindamellett maga Wundt is a bölcselettől egy oly általános élet- és világnézetnek elenyészését várja, a mely egyenlőképen van hivatva az értelem és a *kedély* igényeinek és következményeinek kielégítéseire, úgy, hogy ez oldalról tekintve *Wobbermin*, egy újabbkori modern theologus Jamessel és Paulsennel együtt Wundtot a „voluntarismus“ legfőlebb képviselőjének mondja, a melynek felfogása szerint „az akarat alkotja meg az ember világnézetét.“ Voluntarismus, akaratelvi álláspontja azonban ismeretelméleti jellegű, mely a gyakorlati és kedélyi életérdekek hangsúlyozása mellett sem téveszti el szeme elől a bölcseletnek elméleti világfelfogást szerző jellegét. De Lotzeval együtt ő is az absztrakt gondolkodásnak s a kedélyi életnek merev megkülönböztetésében látja az újabb bölcselet Achilles sarkát. Wundt azt kívánja, hogy a bölcseletben úgy az értelem, mint a kedély megtalálja a maga világ- és életnézetét. Az elméleti és a gyakorlati szempontok helyes összeegyeztetése teszi épen Wundt rendszerének hasznavehetőségét, sőt népszerűségét napjainkban.

Már „bevezetése“ 1. §-ában világosan körvonalozza a gyakorlatit és az elméletit összeegyeztető álláspontját. A 2. §-ban „a bölcselet és a tudomány“ cím alatt oly általános elméleti tudománynak definiálja a bölcseletet, a melynek a pozitív tudományok által szerzett ismeretek rendszerezése és egyesítése a feladata. Különös részletességgel foglalkozik Wundt a 4-ik §-tól kezdve a bölcselettel, mint általános normatív jellegű értéktudománnyal, a melynek körébe főleg a logika, ethika és aesthetika tartozik. Az értékítéletek tanával főleg az ethikában legújabbban a theologusok foglalkoznak. Az általános érvényű tudománynak mindig az egyes tudományágakon alapuló értéktudománynak kell lennie, azaz olyan tudománynak, a mely az értékek és czélok szellemi világát vizsgálja. Ez alapon fölébe helyezi tapasztalati alapja mellett is az u. n. szellemi tudományokat az exakt tudományoknak. Bevezetése 6-ik §-ában s főleg „Logik der Geisteswissenschaften“ cz. művében foglalkozik e kérdéssel részletesebben és behatóbban. Itt megemlítjük, hogy *Wundt* metaphysikájának bírálati fejtegetésével legújabbban *Adickes* és *Thieme* foglalkozott.

Műve II-ik szakaszának a címe: „A bölcselet történeti kifejlődése.“ Itt közelebbről méltatja a görögök, az egyházi atyák és a scholasztika bölcseletét. Rendszerező képességének e szakasza valódi bizonyossága, a mely csak az ő ethikájával hasonlítható össze. E tekintetben felette tanulságos összehasonlítani „bevezetésének“ a bölcselet történeti kifejlődéséről szóló szakaszát „ethikájának“ az erkölcsi világnézetek kifejlődéséről szóló klasszikus történeti és rendszeres szakaszával.

Felette érdekes e szakasz dogmatörténeti részlete, a melyre nagy befolyással volt Harnack nagyhírű dogmatörténete. Műve 17-ik §-ában

birálatilag ismerteti az egyházi dogmákat. Azt tartja, hogy az orthodox hitrendszer a dogma minden észszerű felfogásával ellentétben sem az értelem által fel nem fogható, sem pedig a képzelő erő által nem képzelhető. Mystikus alakban oldja meg az u. n. keresztyén bölcsélet a kozmologiai, theologiai és ethikai problémát egyaránt. Az ethikai problémák koronája, a problémák problémája az akarat szabadságának vagy megkötöttségének a kérdése, a melynek a theologiában Ágostonnál a bűn és a kegyelem dogmája felel meg. Transcendens istenfogalmával behatóbban „System der Philosophie cz.“ művében foglalkozik.

Im ez rövid vonásokban Wundt bölcséletbe való bevezetésének a tartalma. Hogy ő ma a német bölcselők között az első rendszeres fő és a berlini Paulsen mellett a legjelesebb gondolkodó, sőt valóságos műépítész, az műve III-ik szakaszából is következik, a melyben a bölcsélet főbb irányait sorrendben így ismerteti: I. Az ismeretelméleti irányok: a) az empirismus, b) a rationatismus s c) kriticismus; II. A metaphysikai irányok: a) a materialismus, b) az idealismus, s c) a realismus; III. Az ethikai irányok: a) a heteronom, b) a transcendens s c) az immanens morál rendszerek.

Végül még röviden jelezzük, hogy Wundt bölcséletbe való bevezetője teljesen eltér *Paulsen* népszerű hasonló című művétől, a mely „a bölcsélet lényegéről és jelentőségéről“ szóló bevezetése után 2 nagyobb szakaszban a metaphysika (ontolog és kozmológiai) s az ismeretelmélet (az ismeret és a valóság viszonya, s az ismeret eredete) problémáival foglalkozik. Egy függelékben behatóan az ethika problémáit ismerteti.

Melegen ajánljuk a 2 német illusztris bölcselőnek valóban jeles és tartalmas művét a bölcséletet kedvelők szives figyelmébe. Nem ártana, ha magyar nyelven is bírhatnók.

Eperjes.

Dr. Szlávik Mátyás.

KÜLÖNFÉLÉK.

Nagyjaink emlékezete.

A magyar nemzet kegyelete történelmünk nagy alakjai iránt háromszorosan nyilvánul meg e napokban gyorsan egymásután. Szept. 18-án Zilahon báró *Wesselényi Miklós* szobráról hull le a lepel s a múlt századi reform-korszak erdélyi rettenthetetlen hős vezérének érez-alakja ékesen szólóan fogja ábrázolni mindenha a szabadság, egyenlőség és testvériség szent ígét, *Fadrusz* szoborműve ama genialis jelképezésével, hogy a büszke főúr kezét nyújt a szegény parasztnak s magához emeli őt.

Szept. 19-én *Kossuth Lajosnak*, újabb történetünk legnagyobb alakjának, a modern Magyarország megalkotójának, születés napja századik évfordulóját ünnepli a magyar nemzet apraja-nagyja, szent kegyelettel, a hazafiság oltára előtt egygyé olvadt szívvel és lélekkel.

Okt. 12-én a legnépszerűbb magyar király „*Mátyás* az igazságos“ lovasszobrát leplezik le szülővárosa Kolozsvár piacán, nagy ünnepséggel, hogy hirdesse a magyar állam egykori diességét, nagyságát, hatalmát s lelkesítse, buzdítsa a késő utódokat nagy tettekre, hazaszeretetre, mert

„Csak törpe nép felejteth őt nagyságot,
Csak elfajúlt kor hős elődöket;
A lelkes eljár őse sírlakához
S gyűjt régi fénynél új szövétneket!“

A miriszlói csata emlékoszlopa. Nagy-Enyed szomszédságában, Miriszló és Maros-Déce határán, a Maros sík lapályán, hol most a vasútvonal vezet Felvincz és N.-Enyed között, 1600. szept. 18-án nevezetes csata vívatott, melyben az erdélyi fölkelő nemesség Borbély György vezérlete alatt és Básta segédcapataival megverték az oláh Mihály vajdát, a ki ravasz fondorlattal és a fellázított székelyek segítségével, egy évvel azelőtt betört Erdélybe s Báthory Endre bíbornokfejedelmet (Nagy-Szeben mellett Szent-Erzsébetnél) megverte és Erdélyt leigázta. A zsarnok uralmát az erdélyiek a miriszlói csatával döntötték meg, az oláh vajdát seregével kiverték s Erdélyt felszabadították. Ennek a nevezetes ütközötnek színhelyén az Alsó-Fehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egyesület emlékoszlopot állított s ennek felavatását f. é. szept. 14-én tartotta meg, Nagy-Enyed, és Gyulafehérvár tanulóifjúságának és a szomszédos községek lakosságának részvételével. Az ünnepet Máros-Déce és Miriszló községek dalkara nyitotta meg a Hymnusszal, mire Csató János, ny. alispán, társ-elnök a szobor történetét adta elő, s Török Bertalan orsz. képviselő a csata történetét mondta el. Erre a szobrot átadták a vármegye gondozása alá és Sándor miriszlói ref. esperes szép beszédet intézett a közönséghez a történeti emlékek kegyeletes tiszteletére és hazaszeretetre buzdítva, és imát mondott a hazáért. Az ünnepélyt a Szózat éneklésével fejezték be. Az emléket a zalatnai kőfaragó iskola növendékei készítették. Az obeliszk öt méter magas, tetején egy urnából a kegyeletet ábrázoló lángok emelkednek, négy oldalán jelképes domborművek vannak s a csatára vonatkozó felírat olvasható.

Az országos jelentőségű csata emléke megérdemelte volna, hogy felavatása országos ünnepélyvel történjék.

A Siculicidium emléke. A mádэфalvi veszedelem emlékoszlopa elkészült s Mádэфalva határában (a vasutállomás közelében) hirdeti annak a gyászos emlékü székely öldöklésnek emlékét, melyet a bécsi kormány eszközei 1764. jan. 7. a székely határórség erőszakos szervezése alkalmával, a székelyek ellenállásának megtörése érdekében véghezvittek. A hatalmas kőkockákból emelt obeliszk tetején turul madár terjeszti ki repülésre szárnyait. Az emlék oldalán felírat hirdeti a Siculicidium történetét. Az emlék felavatását Csíkvármegye közönsége még ez ősz folyamán kívánja megtartani.

Szilágyvármegye monographiája, melyet Szilágyvármegye törvényhatósága megbízásából dr. *Petri Mór* írt, II. és III. kötete jelent meg nem régen. Az I. kötetben a nagyérdemű író a vármegye általános történelmét mondotta el; a II. kötetben a várak, birtokosai és Zilah története foglaltatik; a III. kötet a községek történetét tartalmazza betűrendben A—K-ig, melynek folytatása a következő kötetben következik majd. A várak között szerepel Aranyos vára, Cseh vára. Hadad, Kövesd, Somlyó vára, a krasznai uradalom, Valkó

vára, a tasnádi uradalom, s a különköző kastélyok és udvarházak. A várak urai között nevezetsek a Bánfi, Báthori, Drágfi, Gyulafi, Kusalyi Jakcsi, Kemény család és Lónyai Anna, végül a Wesselényiek. E kötethez egy nagyon érdekes oklevél hasonmása van csatolva: Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem adománylevele Hadad váráról és uradalmáról, legkedvesebb hívének Wesselényi Ferencnek 1584. márcz. 6. Vlnán kelteve. A III. kötetben 244 község leírása és története foglaltatik. A hatalmas munka minden dicséretnél ékeesebben szólóan hirdeti írójának kiváló érdemeit.

Az erdélyi szászok oklevéltára. (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen) III. kötete jelent meg nem rég, a mely az 1391. és 1415. évek közti okleveleket tartalmazza, szám szerint 526-ot, az 1260-tól 1785. számig. Ezt a kötetet is, mint az előbbieket *Zimmermann* Ferencz. a szebeni levéltár jeles igazgatója szerkesztette, *Werner* Károly és *Müller* György segédkezésével. A szerkesztőnek főtörekvése volt az eredetiről vagy a legjobb forrásból közölni az okleveleket. Az oklevelek nagy része a szász egyetem nagy-szebeni levéltárból (75), a bpesti orsz. levéltárból (68), a nemzeti múzeumból (29), Kolozsvár város levéltárból (48), Brassóból (41), s a mvásárhelyi Teleki levéltárból (29), az erdélyi szász és magyar városok s magánosok levéltáraiból vannak összekeresve. 249 olyan oklevél van ezek között, melyek eddigelé vagy nem, vagy csak részben voltak ismeretesek. Már ez a körülmény magában megszabja a kötetnek rendkívüli tud. becsét, a mit fokoz az a szigorúan tudományos módszer, melyet a szerkesztő az oklevelek közlésénél követ. Az okleveleket tartalomkivonatok (registak) előzik meg s nemesak az oklevelek lelőhelye van adva, hanem az is, hogy hol jelentek meg előbb, a melyek már előbb is kiadattak. Az oklevéltárt gondosan készített névmutató és öt tábla pecséttrajzokkal fejezi be. A vaskos kötet (nagy 8-adr. 763 l.), az erdélyi szász honismertető egyesület (Verein für Siebenbürgische Landeskunde) kiadványa, megjelent N.-Szebenben 1902.

Romániai történészek és régészek kirándulása Hunyadmegyébe. A romániai történelmi és földrajzi társulat, s a bukaresti orsz. régészeti múzeum képviselői, szám szerint 31-en *dr. Tocilescu* G. György egyet. tanár, hírneves régész vezetése alatt a nyár folyamán tanulmányúttat tettek Hunyadvármegyébe, a hunyadvármegyei tört. és rég. társulat dévai múzeumának és várhelyi ásátásainak s a Hunyadiak emlékeinek megtekintésére. A látogatás részben gróf Kuun Géza dr. pár év előtti romániai látogatásának viszonzásául is szolgált. Az expedíció tisztán tudományos jellegű volt, de így is alkalmat adott a külföldi vendégeknek meleg rokonszenves fogadására s bennök a barátságos érzelmek fokozására. A társaság, melyben előkelő urak, senatorok mellett 3 diákisasszony és 17 egyetemi tanuló volt, jul. 4-én este érkezett Dévára,

a hol magán szállásokon helyeztettek el. Jul. 5-én reggel legelőbb is a dévai várhegyre mentek fel s gyönyörködve szemlélték a vár fokáról kinálkozó remek panorámát. Onnan lejőve a vármegyeház dísztermében megnézték Pataky László festményét: Hunyadi János harcza indulását. Innen a múzeumba mentek, mely mithra- emlékekben ezidő szerint páratlan s Sarmizegethusa szobrászati emlékeinek gazdag tárháza. Ebéd után magán fogatokon Maros-Németibe, a gyöngéledő gróf Kuun Géza meglátogatására rándult ki a társaság, a hol a kastély ismert vendégszereteten kívül nagy szellemi élvezet is kínálkozott, mert tudva levő, hogy a nagytudományú gróf és anyai ági ősei a gr. Gyulaiak a kastély parkjában egész külön római múzeumot hordtak össze a maros-németi és a szomszédos vezeli határból kiásott római emlékekből. Tocilescu a híres római táborhelyet is megtekintette M.-Németiben. A vendégek a park terebélyes fái alatt rendezett lakomán a legnagyobb tisztelettel adtak kifejezést a gróf Kuun Géza tudományos és hazafiúi érdemeinek. Dévára visszatérve, vonatra ültek s jul. 5-én éjjel Vajda-Hunyadra mentek. Másnap (jul. 6.) Hunyadi János várakát, a vasgyárat és a Mátyás király által az oláhok és ráczok (dilecti nostri Olachi et Rasciani) részére épített (most g. kath.) templomot tekintették meg. Tocilescu Téglás Gáborral kocsin útba ejtette a kaláni köfűrdőt is, melyet még a dákok áshattak. V.-Hunyadról Hátszegre ment a társaság vonaton s innen Várhelyre, Sarmizegethusa romjaihoz kocsizott ki, a hol bejárták a terjedelmes castrumot s megnézték a római emlékeket, mozaikpadló maradványokat stb. Jul. 7-én indultak a határszél felé, Krivádia, a római őrtorony, a Boli barlang (Cetatye Boli) mellett Petrozsénybe, hol a kőszénbányákat nézték meg. A közébédén ismételten őszinte elismeréssel adóztak a szíves vendéglátásért s Magyarország és Románia testvériségére üritettek poharat. A romániai vendégek a legszebb emlékekkel tértek vissza a szurduki szoroson át hazájukba.

Mi volt a „pribék“ Gyöngyösinél? Nem ismerjük eléggé hazánk történelmét, tehát igen természetes, hogy régibb költőink és történetíróink magyarázásában minduntalan tévedünk s mikor mások botlásán igazítani akarunk, magunk is elhajítjuk a súlykot épen olyan meszszire.

Kiss Ernő pl. a M. Nyelvőr XXVIII. évfolyamában Ekker J. Szendét, ki a megelőző évfolyamban Gyöngyösi István nyelvét rendszerezően tárgyalta, ilyen helyreigazításban részesíti:

„*Pribék személy.* Ekker. Nyr. 27 : 562. úgy magyarázza, hogy *szolga személy.* Értelme azonban inkább: *gaz, aljas.* Kemény János II. 2. 47. 1—3. így van:

A Chám is elfogván tölünk Vezérünket,
Pribék személyek is elhagyván rendünket,
 Győzi a nagy erő fáradt seregünket.“

Nyr. XXVIII. 310.

Ha Gyöngyösi idézett helyét vizsgáljuk, azonnal észre kell vennünk, hogy *príbék* nála is egyszerűen csak szökevényt jelent, mint a XVI—XVII. század történetíróinál általában *príbéknek* nevezték azt, ki a pogány vagy keresztény félt elhagyva, a másik pártra állott.¹ A ráczok, oláhok s a délvidék többi lakói nagyon könnyen vállalták e szerepet. Ma renegátnak mondanák az ilyent a mai románok. S e helyen eszünkbe ötlik a költő kérdéses helyének egyedül igaz értelme:

Príbék személyek is elhagyván rendünket,
Gyözi a nagy erő fáradt seregünket.

Ezek a *személyek*, kik a veszedelemben forgó erdélyi serget hűtlenül elhagyták, a havasali vajda zsoldos katonái voltak, mint ez Szalárdinál s más egykorú történetírónál világosan kitűnik. Ámde Kiss Ernő a Gyöngyösi „eredeti kéziratából“ idézi a *príbék személyeket* a Nyelvőrben. Ugy vélem, ha a figyelmes közlő szemei nem csalnak, akkor az alvó Homerostól kell fölebbezzünk. A gondatlan másolat nem igazolhatja a léha, üres tartalmat.

Kanyaró F.

A debreczeni grammatika szerzőiről. A kolozsvári unitárius főiskolai könyvtár könyvei közt az 1795-ben kiadott debreczeni *Magyar Grammatika* táblájának belső felén a kiadók kézirati ajánlása áll e szavakkal: „*T. s. Nagy Érdemü Szatmári Pap Mihály Prof. Urnak. Görög és Kerekes.*“ (Könyvtári jegye a könyvnek: Y. VII. 4.)

Alább Szatmári Pap M. kolozsvári ref. professor kezével: „Egyik Auctora volt ezen Grammatikának már néhai Debreczeni Püspök T. T. Hunyadi Ferencz Úr, ki megholt S.-Patakon 7-a Julii 1795. az examenben kolikában. Lásd a *K. Archivarius* elein.“

Kazinezy Ferencz „*Magyar régiségek és ritkaságok*“ (Pest, 1808.) I. kt. „utóírást“ 30—31. lapján nem említi a titkos szerzők közt Hunyadi nevét. Ő csak Domokos Lajost, Szikszay Györgyöt s „mostani Superintendens Benedek Mihály urat“ sorolja fel, mint a grammatica dolgozóit. A redactortól vett értesülése szerint Domokos társainak tudta nélkül küldte sajtó alá a toldozva-foldozva készült munkát, tetszése szerint változtatván azon. A Szatmári P. M. följegyzése tehát hozzájárul az eredet kérdésének tisztázásához.

K. F.

Bírálati jelentés

a Kovács Sámuel-féle ballada-pályázatról.

Az Erdélyi Muzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának ig. választmánya részéről f. é. jun. 3-án 98. sz.

¹ Vesd össze Esterházy Miklós nádor levelével, mit a budai basának írt:

„A lator pribékek, kik innét négygyé vágás, fővétel és kerék vagy akasztófa elől szöktek be s azokat a hitnek kedvejért.“ (A török várakba.) *Történelmi Tár.* 1899. 569.

a megbizatást vettünk a Kovács Sámuel-féle ballada-pályázatra beérkezett költemény megbírálására.

A költemény címe: *Mátyás unokája*. Jellegje: Krapina, 1505. márcz. 17.

A mű bizonyos írói gyakorlottságra vall s ha szerzője fiatal ember, remélni lehet, hogy idővel sikereket ér el e téren. De ez a munkája még nem méltó arra, hogy versenytárs nélkül, koszorút, teljes dicséretet nyerjen.

A költőnek joga van ugyan, hogy a hagyomány alapjára álljon s a hagyománynak a történeti tudattal szemben is érvényt szerezzen. De itt nem hagyományról van szó, hanem olyan pletykaszerű följegyzésről, a mely a krónika lapjai közé temetkezve, soha közhitbe át nem ment s a történeti tényekkel szemben egészen elmosódik.

S épen azért, mert e hagyomány a nagy olvasó közönség előtt teljesen ismeretlen, a magyarázatul szolgáló latin indézet pedig érthetetlen: a szerző töredékes, szaggatott előadása olyan homályba burkolja az eseményt, hogy az olvasó nem fogná megérteni. Itt a költőt félrevezette a balladai homály theoriája. A ballada nem azért szokott homályos lenni, mert költője mesterségesen homályossá akarta tenni. Hanem az eredeti népballadának valami megtörtént tragikus, vagy legalább is szomorú esemény szolgál alapul. A költő maga is nagyon meg van hatva s ez az erős megindultság teszi előadását szüksézává, röviddé, szaggatottá. A közönség ismeri a történetet. A hiányzó mozzanatokot kipótolja saját eleven tudatából. Előtte világos minden. Csak később, mikor szájról-szájra járva, új nemzedék ajkán csendül meg, a mely a való eseményt nem ismeri, vagy más vidékre vándorol, tűnnek fel a hézagok, keletkezik a homály. A műballada költője hát csak olyan történeti események feldolgozásánál követheti ezt a hézagos, homályba burkolozó eljárást, melyek mindenki előtt ismeretesek, mint pl. Arany *V. László*-ban. Máskor a homályosság csak bizonyos ködösségben áll, nem sötétségben.

Aztán a kezünk közt levő ballada nem is annyira ballada, mint inkább balladás modorú, mélabús kép. Fejlődő esekeménye, igazi tragikuma nincs. Nyelve és verselése különben művészi törekvésekről tanuskodik.

Mindezek alapján szerzőjétől nem vonjuk meg biztató, buzdító szavunkat, de munkáját jutalomra érdemesnek nem tartjuk.

Kolozsvár, 1902. június 28.

Dr. Csengeri János.

Dr. Versényi György.

Éjszaki Károly.